

MÂTURİDİYYENİN TEMEL KAYNAKLARINDA RÂFİZA VE RÂFİZÎ FIRKALAR

Kıyasettin KOÇOĞLU (*)

ÖZ

İmam Mâturîdî'nin görüşleri etrafında şekillenen Mâturîdîyye'nin gelişiminde pek çok ismin katkısı olmuştur. Ancak çalışmamız, eserlerinde Râfıza ve kollarına yer veren Ebu'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî, Ebu'l-Muin en-Nesefî, Nureddin es-Sâbûnî, Ebû's-Senâ Muhammed b. Zeyd el-Lâmîşî'den hareketle yapılmıştır. Mâturîdîyye'nin temel kaynaklarında yer verilen İslam Mezheplerinden birisi Râfîzîliktir. Mâturîdîyyenin şemsiye bir kavram ve ana mezhep olarak kullanıldığı Râfıza'nın altında Şia, İmâmiyye, Zeydiyye, Ca'feriyye, Hişâmîyye, Karâmita, Cârûdiyye, Cerîriyye, Cevâriyye, Cevâlikiyye, Ya'kubiyye, Zirârîyye, Mübeyyida, Nusayriyye fırkalarına yer verilmektedir. Ehl-i Hak ve Ehl-i Bid'a ayrımı şeklindeki tasnifin uygulandığı yaklaşımlarda Râfıza ve kolları Ehl-i Bid'a içerisinde konumlandırılır.

Anahtar Kelimeler: Mâturîdî, Mâturîdîlik, Râfıza, Râfîzîlik, Şia

ABSTRACT

Al-Rafida and Rafidite Sects in the Primary Sources of Maturidiyya

Many figures had a contribution in the development of Maturidism which took shape around the views of al-Maturidi. However, we composed our study with reference to Abû Yusr al-Pazdawi, Abû al-Mu'in al-Nasafi, Nûr al-Dîn al-Sâbûnî and Abû Thanâ Muhammad b. Zayd al-Lâmîshî who mentioned in their works al-Rafida and its sub-groups. Al-Rafida is one of the Islamic sects which was referred to in the primary Maturidite works. al-Rafida, which was used by the Maturidite works as an umbrella term and main group, includes such sub-groups as Shia, Imamiyya, Zaydiyya, Jafariyya, Hishamiyya, Qarâmita, -Jarudiyya, Jaririyya, Jawaribiyya, Jawaliqiyya, Yaqubiyya, Dirariyya, Mubayyida, Nusayriyya. In the classification of ahl-al-haqq and ahl al-bida, al-Rafida were placed within ahl al-bida.

Keywords: Maturidi, Maturidism, Rafida, Rafidism, Shia

* Yrd. Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi.

Giriş

İslam Mezhepleri Tarihi araştırmaları, mezheplerin, tarihsel süreçte karşılaştıkları sosyal, siyasal, fikri, ekonomik, coğrafi vb. şartların etkilerine göre gelişme ve değişme gösterdiklerini ortaya koymaktadırlar. Sünniliğin itikadi kollarından birisini oluşturan Maturidiliğin, doğup geliştiği tarihsel şartların etkilerine maruz bir şekilde hem fikirlerinde hem de üslubunda önemli şekillenmelerin olduğu, bu geleneğin temel eserlerinden anlaşılmaktadır. Mâturîdî ve Mâturîdîlik üzerine yapılan çalışmalar, bu fikriî ekolün eserlerinde, Mutezili hareketlerden sonra en önemli yeri Rafîzi-Şii fırkaların aldığını göstermiştir. Bu çalışmada Mâturîdiyyenin temel kaynaklarında Rafîza ve Rafîzî fırkalar ele alınarak Maturidiliğin bu fırkalara bakışı ortaya konmaya çalışılacak ve konuyla ilgili etkilenme ve değişimin izleri sürülecektir. Bununla da Mâturîdî ve Mâturîdîliğin Râfîzî-Şii fırkalara bakışı ortaya konarak mezhepsel algı dünyalarının anlaşılmasına katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Tarihsel araştırmalar, geçmişte yaşanan olayların kalıntıları üzerinden yapılmaktadır. Yaşanılan olaylardan günümüze aktarılan veriler, zaman içerisinde kayda değer görülen veya zamana karşı direnmeyi başarabilen ama çoğunlukla elemelerden geçerek varlıklarını sürdürebilenlerdir.¹ Bunlar, oranları farklı olsa da çeşitli sübjektif etkilere maruz kalmışlardır. İslam düşüncesi içerisinde oluşan mezhepsel hareketlerin günümüze ulaşan kaynakları ciddi düzeyde öznelleştirilmiş bir tarih alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam Mezhepleri Tarihinin erken tarihli kaynaklarının “reddiye veya savunma amacıyla kaleme alınmış” olmaları kanaatimizi destekler mahiyettedir.² Araştırmamızın sınırları içerisinde kalan tarihsel alan ve Mâturîdiyye'nin başlıca kaynakları da bu durumdan yeterince nasiplenmiş gözükmemektedir. Tarihsel kişiliğinin ötesinde, savunmacı ve reddiyeci anlayışın etkisinde destansı literatüre konu olmuş Hz. Ali gibi kişiler hakkındaki bilgilerin sübjektifleştirilmiş olması kaçınılmaz bir sonuçtur. Ayrıca konu edindiğimiz mezhep ve mensuplarının eserlerinin bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Onlara atfedilen eserlerin aidiyetindeki şüpheler, eserlere zaman zaman sonradan ilavelerin yapılmış olması, karşıt fikirli müelliflerin kaynaklarından hareketle, tek taraflı yaklaşımlarla elde edilen bilgileri içermeleri, eldeki verilerin İslam Mezhepler Tarihi araştırma metodları³ kapsamında değerlendirilerek kullanılmasını gerekli kılmaktadır.

1 Kılıçbay, M. A., “Bir ‘Tarih Okuma’ Tarzı Olarak Gelenek”, *Doğu-Batı*, I (III), 1998, 21-22.

2 Fıçlalı, Ethem Ruhi, “Çevirenin Önsözü”, Ebu Mansur Abdulkahir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, TDV. Yay., I. Baskı, Ankara, 1991, s. XXII-XXIII.

3 İslam Mezhepleri Araştırmalarında kullanılan Metodlar hakkında geniş bilgi için bk.; Kutlu Sönmez, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, *İslami İlimlerde Metodoloji (Usul)*

Fikirlerin tarihlendirilmesi, gelişim ve değişim süreçlerinin araştırılması, fikirlerin tarihsel gelişiminde oluşan kırılmaların ve üzerinde etkili olan aktör ve faktörlerin tespit edilmesini sağlayacaktır. Söz konusu bu durum, çalışmamızda tarihsel kronolojiyi takip etmemizin temel gerekçelerinden birisini oluşturmaktadır. Mâturîdîlik geleneğini oluşturan kişi ve eserlerin kullanımında bu usule dikkat edilerek Râfıza hakkındaki fikri gelişim ve değişim takip edilmeye çalışılacaktır. Mâturîdî geleneğinden elde edilen veriler de, yeri geldikçe farklı kaynaklarla mukayese edilecektir.

I. İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik

Sünni geleneğin önemli kollarından birisi Mâturîdîliktir. Fikri temelleri Ebu Hanîfe'ye dayanan ve onun akide şeklinde zikrettiği görüşlerini aklen ve naklen temellendirip sistemleştirerek geliştiren İmam Mâturîdî'nin ismine izafeten bu ekole, Mâturîdîlik denilmiştir. İmam Mâturîdî'nin fikirlerine değer verilip, üstad kabul edilmesine ve fikirlerinin Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat içerisinde yer verilmesine rağmen bir mezhep ismi olarak Mâturîdîliğin ilk kullanılmasının Selçuklular döneminden sonra (h. 8/ m.14) olduğu kabul edilmektedir.⁴ Ancak Mâturîdîlik, bu tarihsel süreç içerisinde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat adı altında düşünsel gelişimini sürdürmüş ve önemli düzeyde yaygınlaşmıştır. Ebu'l-Muin en-Nesefî (438-508/1046-1114), Ahmed Yesevî (486-562/1093-1167), Ebu Hafs Necmüddîn Ömer en-Nesefî (537/1142), Sadrü's-Şehid Ömer b. Abdulaziz b. Mâze el-Buhârî (536/1142), Alâuddîn es-Semerkindî (539/1144), Alâuddîn es-Semerkindî el-Üsmendî (488-552/1095-1157), Nureddîn es-Sâbûnî (580/1184), Ebû's-Senâ Muhammed b. Zeyd el-Lâmişî (h. 6./m. 12. yüzyılın başları), Muhammed b. Hüseyin b. Nâsır Ziyâüddîn el-Bendenîcî (545/1150'den sonra), Ali b. Osman el-Ûşî (569/1173), Ebu'l-Hasan el-Merginânî (593/1197), Yusuf el-Hemadânî (535/1141) gibi âlimler, mezhebin fikirlerinin gelişip derinleşmesi ve yaygınlaşmasında önemli katkıları olmuştur. Sonraki dönemlerde de Mâturîdîliğin fikirleri üzerine önemli çalışmalar yapılmış olduğu muhakkaktır. Ancak araştırmamız özellikle temel fikirleri yansıtacak ve Mâturîdîliğin oluşum sürecine önemli katkı sağlamış eserlerle sınırlı tutulacaktır.

Mâturîdîliğin temel kaynaklarında başta Mutezile olmak üzere İslam Mezhepleri Tarihi kaynaklarında zikredilen başlıca mezheplerden bahsedilmekte

Meselesi 1, I. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, ss., 392-440; Büyükkara, Mehmet Ali, "Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler", *İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Meselesi 1*, I. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, ss., 441-491.

4 Ak, Ahmet, *Selçuklular Döneminde Mâturîdîlik*, Yayınevi Yay., I. Baskı, Ankara, 2009, s. 109.

ve temel fikirleri değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Mutezileden sonra fikirlerine en çok yer verilen mezheplerden birisi de Râfızîlik'tir. Araştırmamızda Mâturîdîliğin temel kaynaklarında⁵ Râfıza ve onun alt kollarına olan yaklaşım ele alınacak, hem tarihsel süreç içerisindeki değişim ve gelişim, hem de temel eleştirisi noktaları ortaya konmaya çalışılacaktır.

II. İsimlendirme Sorunu

İslam Mezhepleri Tarihi araştırmalarında mezheplerle ilgili yapılan isimlendirmelerin tespiti önemlidir. Tarihsel süreçte kavramların anlam ve kapsamında ciddi değişimin yaşanması, aynı ismin övgü veya yergi anlamında kullanılması gibi problemler bulunmaktadır. Bu anlamda mezhebin hangi isimle anıldığı, bu isimle neyin/kimin kastedildiği, niçin verildiği, kendileri tarafından mı yoksa muhalifleri tarafından mı verildiği, bu isme atfedilen fikirlerin kimler tarafından temsil edildiği gibi hususlar öne çıkmaktadır.⁶ Mâturîdîliğin temel kaynaklarında Râfıza isminin kullanımını da bu bağlamda ele alınacaktır.

İmam Mâturîdî'nin eserlerinde temel olarak ana kaynaklarda *Râfıza* ve onunla ilişkili olarak zikredilen fırkalardan, *Şîa*, *Karâmita* ve *Bâtıniyye* ele alınmaktadır. Geleneğin sonraki kaynaklarında bunlara ilave olarak *Zeydiyye*, *Câferiyye*, *İmâmiyye*, *Hişâmiyye*, *Cârûdiyye*, *Zeyniyye*, *Cevâribiyye*, *Cevâlikiyye*, *Cerîriyye*, *Zirâriyye*, *Ya'kubiyye*, *Mubeyyiza* ve *Nusayriyye* gibi fırkalar da konu edilmektedir. Ele alınan konular, genel anlamda mezhebe, bazen de önde gelen kişi/kişilere atfedilmektedirler. Bazen de herhangi mezhepsel aidiyeti kurulmadan Hişâm b. Hakem gibi İslam Mezhepleri Tarihi kaynaklarında mezhepsel konumu belli olan kişilerin fikirlerine yer verilmektedir.

Mâturîdîyye'nin temel kaynaklarında Râfıza üst/şemsiye isim olarak kullanılmakta ve bu geleneğin diğer kolları onunla bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Çalışmamızda, Mâturîdîyye geleneğinin yaklaşımına uygun olarak Şîa, İmâmiyye, İsnâaşeriyye gibi isimlerin yerine Râfıza ismini ana/üst isim olarak kullanmayı tercih ettik. Şimdi bu fırkalar tek tek ele alınarak Mâturîdîliğin onlara olan yaklaşımı ortaya konulacaktır.

III. Râfıza Kavramı ve Genel Kullanımı

Râfıza, kökü itibariyle ر ف ض kökünden türemiş Arapça bir isim olup kelime olarak bir şeyi terk etmek, ayrılmak, dağılıp yayılmak, develeri otlakta

5 Mâturîdîliğin temel kaynakları hk. bkz., Ak, Ahmet, *Büyük Türk Alimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, İst., 2008, ss.4-20; Ak, Ahmet, *Selçuklular Döneminde Mâturîdîlik*, ss., 175-182.

6 Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yay., İst., 2008, s. 23-24.

başıboş bırakmak ve az olmak anlamlarına gelmektedir. Râfîzî kelimesinin çoğulu Ravâfız olup, “ayrılan, -arkalarından çobanın gözettiği başıboş- develer, savaşta komutanı terk edip ayrılan askerler”⁷ anlamına gelmektedir. İstılahi kullanımda ise farklı anlamlar verilmektedir. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

Râfîza, Muhammed Bâkır öldüğünde, imametini ön plana çıkararak Muğîre b. Sa’d’ın imametini kabul etmeyen Cafer b. Muhammed’in adamlarına Muğîre b. Sa’d tarafından “terk edenler” anlamında verilen bir isimdir.⁸

Zeyd b. Ali’nin hurûcu esnasında ona gelerek Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in meşruiyeti hakkında soru sorup, ancak onun onlara tevelli ettiğini görünce kendisini yalnız bırakanlara Zeyd b. Ali’nin verdiği isimdir⁹ ki yaygın anlamı budur.

Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den sonra nass ve tayin ile halife olduğunu iddia edip onun haklarını savunanlara verilen genel bir isimdir.¹⁰

Abdullah b. Sebe’ye tabi olarak aşırı gidenlere verilen bir isimdir.¹¹

7 Geniş bilgi için bkz., İbn-i Manzur, *Lisânu’l-Arab*, Daru’l-Hadis, Kahire, 1423/2003, IV/196-197; Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhab Tâcu’l-Lügati ve Sıhabî’l-Arabiyye*, tahk., Ahmed Abdulfafur Attar, Daru’l-İlm Lilmelâyin, 4. Baskı, 1990, Beyrut- Lübnan, I/1078; Zencânî, Mahmud b. Ahmed, *Tehzib es-Sıhab*, tahk., Abdusselam Muhammed Harun-Ahmed Abdulfafur Attar, II/433; Firuzabâdî eş-Şirâzi, *el-Kamus el-Muhib*, Mısır, trs., II/344.

8 Nâşî el-Ekber, Ebu’l-Abbas Abdullah b. Şirşir el-Enbârî (293/906), *Mesailu’l-İmâme Usulu’n-Nihaye*, Beyrut, tahk., Yusuf Fanis?, 1971, s. 46; Nevbahtî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa, (300/912), *Kitab Firakuş-Şia*, İstanbul, 1931, s. 54; Kummî, Said b. Abdullah Ebi Halef el-Eş’arî (301/913), *Kitabu’l-Makâlât ve’l-Firâk*, nşr., Muhammed Cevâd Meşkur, Tahran, 1341/1963, s. 76-77; Kummî-Nevbahtî, *Şii Firkalar Kitabu’l-Makâlât ve’l-Firak Firakuş-Şia*, çev., H. Onat-S. Hizmetli-S. Kutlu-R.Şimşek, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004, s. 189-190; Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tarihü’l-Ümem ve’l-Müluk*, Kahire, 1939, V/498.

9 Nâşî el-Ekber, *Mesailu’l-İmame*, s. 46; Taberî, *Tarih*, V/498, Eş’arî, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü’l-İslamiyyin ve İhtilâfî’l-Musallîn*, tahk., Muhammed Muhyiddin Abdu’l-Hamîd, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1416/1995, I/136-137; Fahreddin er-Râzî, *İtikadâtü’l-Firaki’l-Müslimin ve’l-Müşrikin*, Kahire, 1356/1938, s. 52.

10 Cahız, Ebu Osman Amr b.Bahr, *Kitabu’l-Osmaniyye*, tahk., Abdusselam Muhammed Harun, I. Baskı, Beyrut, 1411/1991, s. 84, 115; Hayyat, Ebu’Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman el-Mutezîlî, *Kitabu’l-İntisâr ve’r-Red ala Ravendiyye’l-Mülhid*, tahk., A. Nasri Nader, Beyrut, 1957, s. 13, 100-101; Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslamiyyin*, I/89; Bağdâdî, *age.*, s. 31.

11 İbn Abd Rabbîhi, Ahmed b. Muhammed b. El-Endelûsî, *el-İkdu’l-Ferid*, tahk., Müfîd Muhammed Kumeyha, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut-Lübnan, 1404/1983, II/245.

Hız. Ebu Bekr'e "Batıl müçtehitlerin içtihatlarını kabul etti, beş vakit namazı üçe indirdi, İslamiyet'i inkârcılardan öğrendi" diyerek zekât vermeyi kabul etmeyenlere verilen isimdir.¹²

Râfıza, masum imamın sancağı altında kılıçla savaşmayı reddedenlere, silahı terk edenler anlamında verilen bir isimdir.¹³ Ancak odunla savaştıkları için onlara Haşebiye de denilmiştir.¹⁴

Râfıza, kötülükten kaçıp hakka sığınanlar manasındadır. Nitekim ilk Şîî hadîşçilerden kabul edilen Süleyman b. Mihran el-A'meş'in (ö. 148/765) Cafer-i Sâdık'tan aktardığına göre, "Fıravun'un adamları arasında efendisine itaati reddeden ve onun yerine Mûsâ'ya katılmayı tercih eden yetmiş kişiyi, Allah "Râfıza" yani kötülüğü terk eden kişiler olarak isimlendirdi" demiştir. Bu durumda Râfıza, menfî değil, müspet bir anlamı çağrıştırmaktadır. Zaten, Cafer-i Sadık kanalıyla gelen bir diğer habere göre "Râfıza Şîa karşıtları tarafından icat edilmiş hakaret içeren bir lakap olmaktan ziyade, gerçekte Allah tarafından Şîilere verilen Eski ve Yeni Ahid'de muhafaza edilen bir şereftir."¹⁵

Bu tanımlamalarda Sünnî kaynakların Râfıza'yı olumsuz anlamda kullanmalarına karşın Şîa kaynakların olumlu anlamda kullandığı görülmektedir.

IV. Mâturîdîlik'te Râfıza ve Râfızî Fırkalar

1. Râfızîlik

1.1. İmam Mâturîdî'de Râfızîlik

İmam Mâturîdî'nin elimizde mevcut olan *Kitabu't-Tevhid* ve *Tevilâtu'l-Kur'an* isimli eserlerinde İslam Mezhepleri Tarihi kaynaklarında geçen mezheplerin çoğundan bahsedilmektedir. Bu eserlerde genel olarak Mutezile ile meşgul olunurken Râfıza/Ravâfız'ın da pek çok mesele ile konu edinildiği görülmektedir.¹⁶ Mâturîdî'nin Râfıza/Ravâfız'ı hangi anlamda/anlamalarda

12 Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahâtu's-Südur ve Ayâtu's-Sürur*, çev., Ahmet Ateş, Ankara, 1973, s. 363-364.

13 Şeybe, Abdulkadir, *Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri*, çev., Osman Cilacı, İst., 1995, s. 249.

14 İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takiyuddin Ahmed b. Amdü'l-Halim, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmiş-Şî'ati'l-Kaderiyye*, tahk., M. Reşâd Salim, I. Baskı, 1406/1986, I/22 ve dipnot, 6.

15 Furât b. İbrahim el-Kûfi, *Tefsîr*, Nefes 1354, s. 139, naklen *Bihâr*, XV/127. Not: Râfıza kavramının tahlilleri ile ilgili geniş bilgi için bkz., Doğan, Yahya, *Rafıza Kavramı ve Rafızîlik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE. Ankara, 2000, ss. 9-11; Kohlberg, Etan, "İmâmiyye Şîası Geleneğinde Rafizî Terimi", çev., Halil İbrahim Bulut, *Kelam Araştırmaları*, 2:2 (2004) ss.117-124; Benli, Yusuf, "Râfıza Adlandırmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler", *Hikmet Yurdu*, I (I), 2008, 31-69.

16 Koçoğlu, Kıyasettin, *Mâturîdî'nin Mutezile'ye Bakışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ank., 2005, s. 42-48.

kullandığı ve bununla kimleri kastettiğini net bir şekilde belirtmemesinden dolayı, onlarla bağlantılı olarak ele aldığı meseleler, yapılan tanımın sınırlarının belirlenmesinde bizim için önemli olmaktadır. İmam Mâturîdî, daha çok imamet konusunda, Hz. Ali ve imameti,¹⁷ Hz. Ali ile Hz. Peygamber'in Harun-Musa gibi kardeşliği meselesi¹⁸, Hz. Ali'nin Ehl-i Beyt'ten olması, Sakaleyn Hadisi¹⁹, Hz. Ali'nin bir gün geriye döneceği²⁰, ona zulmedildiği şeklindeki iddialar²¹ ve sahabeyi tekfir etmeleri²² gibi görüşlerinin yanında, büyük günah meselesinde Mutezile ve Havâric ile olan benzerliğinden bahsederek Ravâfızî eleştirmektedir.²³ Mâturîdî, bazı görüşlerindeki benzerlikler dolayısıyla Ravâfızî Yahudilere²⁴ benzetmekte ayrıca, aralarında herhangi bir bağlantı kurmaksızın Şia²⁵, Karâmita²⁶ ve Bâtıniyye'den²⁷ de bahsetmektedir. Bu bilgilerden hareketle İmam Mâturîdî'nin eserlerinde, Râfıza'nın imametini Hz. Ali'ye aidiyetini ve bu bağlamda gelişen fikirleri savunanlar anlamında kullanıldığı görülmektedir.

1.2. Pezdevî'de Rafizilik

Mâturîdîliğin elimizde eserleri bulunan önemli isimlerinden birisi Ebu'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî'dir. O, Mutezile, Mürcie, Havâric'de olduğu gibi Râfızılık ve bazı kollarından da bahsetmektedir. Râfıza'yı, bazen Mutezile, Havâric, Mürcie, Mücebbire, Kaderiyye gibi mezheplerle olan benzerliklerine vurgu yaparak, bazen de diğer mezheplerle herhangi bir bağlantı kurmadan

17 Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkandi, *Tevîlât*, Topkapı Sarayı, Medine Kısmı, No: 179. v., 112a, 148a-b, 149a; 285a, 452a Not. Bu eser bunda sonra "*Tevîlât*, Medine," olarak zikredilecektir.; Ebû Mansur el-Mâturîdî, *Kitâbu'l-Tevhid*, Yay. Haz. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu-Dr. Muhammed Aruçi, İSAM Yay, Ankara, 2003, s. 617. Not: Bu eser bundan sonra "*Kitâbu'l-Tevhid*, tahk., B. Topaloğlu" şeklinde zikredilecektir.

18 Mâturîdî, *Tevîlât*, Medine, 148b-149a; Ebu Mansur el-Mâturîdî, *Tevîlât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiyye, No: 30., v. 138b, 139a. Not bu eser bundan sonra "*Tevîlât*, Hamidiyye" olarak zikredilecektir.

19 Mâturîdî, *Tevîlât*, Medine, v. 527a; *Tevîlât*, Hamidiyye, v. 422b.

20 Mâturîdî, *Tevîlât*, Medine, v. 112a, 148a-b, 149a; 285a, 452a.

21 Mâturîdî, *Tevîlât*, Medine, v. 257a.

22 Mâturîdî, *Tevîlât*, Medine, v. 426b.

23 Mâturîdî, *Tevîlât*, Medine, v. 697a, 728b.

24 Mâturîdî, Ebu Mansur, *Tevîlât-ı Ehli's-Sünne*, tahk., Muhammed Müstafizurrahman, tsh., Câsim Muhammed el-Cubûri, Matbaâtu'l-İrşâd, Bağdat, 1983, s. 197-198. Not: Bu eser bundan sonra "*Tevîlât-ı Ehli's-Sünne*" olarak zikredilecektir.

25 Mâturîdî, *Tevîlât*, Hamidiyye, v. 86b, 88a.

26 Mâturîdî, *Tevîlât-ı Ehli's-Sünne*, s. 389-390, 511; *Tevîlât*, Medine, v. 134b, 175a.

27 Mâturîdî, *Tevîlât*, Medine, v. 647a-b; *Kitâbu'l-Tevhid*, tahk., B. Topaloğlu, s. 149-151.

fikirlerinden bahsetmektedir. Râfıza'nın fikirlerine yer verirken "bütünü", "çoğunluğu", "bazıları"²⁸ ve "gulât Râfıza"²⁹ gibi ifadelerle aralarında bulunan bağ ve farklara da dikkat çekmektedir.

Pezdevî Sünni geleneğin imamları olan Mâturîdî ve Eş'ari'nin yanı sıra Kaderiyye'den dediği Kâ'bi'nin³⁰ Makâlât isimli eserlerinden de alıntılar yaparak Râfızâyı temellendirmektedir. Onların Ehl-i Kiblenin inançları hakkında belli bir şeye hasretmeden bilgi verdiklerini ancak bazılarının da Hz. Peygamber'den rivayet edilen "Ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır, onların birisi hariç hepsi cehennemdedir."³¹ hadisi gereğince eserlerini 73 fırkaya hasrettiklerini belirtmektedir. Pezdevî, Ebu Mekhûl en-Nesefî'nin³² tasnifini detaylandırarak kullanmaktadır. Mekhul'un bidat ehlini Kaderiyye, Cehmiyye, Râfızıyye, Harûriyye, Cebriyye ve Mürcie olarak altı sınıfa, her fırkayı da on iki alt sınıfa ayırarak toplamda 72'ye ulaştığından bahseden Pezdevî, Eş'ari'nin de bu taksimi, Şîa, Havâric, Mutezile, Mürcie, Cehmiyye, Dırrariyye, Küllabiyye, Hüseyniyye, Bekriyye ve Ashabu'l-Hadis olmak üzere on bölüm halinde yaptığından bahsetmektedir.³³ 73 Fırka Hadisi'nin kesretten kinaye şeklinde anlaşılması gerektiğini söyleyen Pezdevî, "Onlara yetmiş defa bağışlanma dilesen Allah onları bağışlamayacaktır..."³⁴ ayetinde benzer şekilde kesretin ifade edildiğini belirtir. Yine o, Hasan Basrî'nin "Görüşlerin, inançların ihtilafı, farklılığı yetmiş binden de fazladır ve her vakit bidatler artmaktadır. Netice olarak mezhebin asılları altıyı geçmez, iman esasları altıdır", sözünü hatırlatarak bu konudaki görüşünü temellendirmeye çalışır.³⁵

Bu bilgilerden hareketle Pezdevî, ister Ebu Mekhul en-Nesefî'nin, isterse Eş'ari'nin veya her ikisinin taksimini esas almış olsun, "73 Fırka Hadisi" bağlamında bir değerlendirme ile Râfızayı bidat ehli içerisinde değerlendirmektedir. Çünkü o, bidat ehlinin inanç ilkelerinin Râfızılara benzediğini, Karmâtîler'in

28 Pezdevî, İmam Ebu'l-Yusr, *Usulî'd-Din*, tahk., Dr. Hans Peter Lins, Kahire, 1424/2003, s. 254.

29 Pezdevî, *Usul*, s. 254.

30 Pezdevî'nin Kaderiyye'den kabul ettiği Ka'bi'yi Mâturîdî Mutezile'nin önemli isimlerinden birisi olarak kabul eder ve hemen her fikrinde *Kitabu't-Tevhid* isimli eserinde eleştirir. Koçoğlu, *Mâturîdî'nin Mutezile'ye Bakışı*, s. 76-80.

31 Geniş bilgi için bkz., Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Hadisi*, Rağbet Yay., İstanbul, 2010, s. 15-19.

32 Pezdevî, Ebu Mekhul-en-Nesefî'yi *Luliyât* sahibi olarak nitelemektedir. Pezdevî, *Usul*, s. 249.

33 Pezdevî, *Usul*, s. 249.

34 *Tevbe*, 9/80.

35 Pezdevî, *Usul*, s. 262.

de Râfîzîlerden olduğunu ve kendilerine Şîa dediklerini belirtmekte ve hepsini Ehl-i Bidat olarak tanımlamaktadır.³⁶

Hız. Ebu Bekir ve Hız. Ömer hakkında kötü söylemeleri ve bu konudaki ısrarlarından dolayı Râfîzî isminin verildiğini ancak, Zeyd b. Ali'nin bu konuda Râfîzîler'in görüşlerini benimsemediğini belirten Pezdevî'nin³⁷ onlar hakkında verdiği diğer bilgiler yukarıda zikredilen Râfîzî tanımlamaların kapsamını genişletici mahiyettedir. Pezdevî, Râfîzîler'in Hız. Ali'nin ilimde, şecatte, keramette, Allah tarafından bütün sahabeden üstün kılındığında ittifak ettiklerini söyler. Gulât Râfîzîler'in ise Hız. Ali'yi Peygamber ve bazılarının ise ilah kabul ettikleri,³⁸ Ammar b. Yasir, Suheyb, Mikdat ve diğer iki sahabenin³⁹ dışında kalan bütün sahabeyi tekfir ettikleri, Hız. Peygamber'in Hız. Ali'yi kendisinden sonra nass ve tayinle imam ettiği, Hız. Ebu Bekir'in sahabenin hepsiyle birlikte ona zulmederek onun elinden vilayeti/idare etme yetkisini aldığı⁴⁰ şeklindeki Râfîzîlerin görüşlerine yer vermektedir. Pezdevî'nin bazı Râfîzîler'e atfettiği fikirler kapsamında ise Kur'an'ın bir kısmının Hız. Muhammed'e bir kısmının da Hız. Ali'ye indiğine, Hız. Cebrail'in, Kur'an'la Hız. Peygamber'e indiğini ancak Hız. Peygamber'in Kur'an'dan bir miktarını da Hız. Ali'ye indirmesini emrettiğine inandıklarını belirtmektedir.⁴¹

Pezdevî, Rafîzâ'nın Havâric, Mutezile, Kaderiyye ve Mücessime gibi fırkalarla olan benzerliklerine işaretle zaman zaman haddi aştuklarından bahsetmektedir. Ona göre büyük günah işleyenleri imandan çıkarıp imansız saymada, Râfîza'nın tamamı, Havâric, Kaderiye ve Mutezile hem fikirdirler.⁴² Rafîzîler Hız. Ali'yi bütün sahabeden üstün tuttuklarından dolayı Ali sevgisinde haddi aşmışlardır.⁴³ Muhtar b. Ubeyd gibi bazı Râfîzîler'in Allah'ın ortaya çıktığını, Allah'ın zahir olduğunu söylediklerini belirten Pezdevî⁴⁴, Mücessime gibi

36 Pezdevî, *Usul*, s. 249.

37 Pezdevî, *Usul*, s. 255.

38 Pezdevî, *Usul*, s. 254.

39 Pezdevî'nin isimlerini zikretmediği bu iki sahabenin kimler olduğu net bilinmemekle birlikte Şîa'ya göre irtidat etmeyen sahabiler arasında Selman-i Farisi, Ammar b. Yasir, Ebu zer el-Gıffarî bulunmaktadır. Kuleynî, *Usulu'l-Kafi*, Tahran, 1375, VIII, 245; hatta bu sayının beş olduğu da ifade edilmektedir. Sofuoğlu Cemal, "Şîa'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri" *AÜİF Dergisi*, 24/537. Benzer Görüşler için bkz., Syed Jazib Reza Kazmi, *Tafseer e Masoomen*, Translate: Syed Jazib Reza Kazmi, Lahore, Pakistan, 2012, s. 56; Kummi-Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, çev., H. Onat-S. Hizmetli, s. 87.

40 Pezdevî, *Usul*, s. 254.

41 Pezdevî, *Usul*, s. 254.

42 Pezdevî, *Usul*, s. 262.

43 Pezdevî, *Usul*, s. 263.

44 Pezdevî, *Usul*, s. 254-255.

Allah'ı terkip olmuş cisim gibi kabul eden Râfızîler'in de olduğunu ve genel anlamda, onların Kaderiyye ve Mutezile mezhebiyle aynı inanca sahip olduklarını, ancak sonlarının Karmâtîleşmek olduklarını söyleyerek genel yaklaşım çizgisini netleştirirken Râfızâ'nın grupları arasında bir derecelendirmede de bulunmaktadır. O, Zeydiyye'yi diğerlerinden ayrı değerlendirmektedir ve onları, Hz. Peygamber'in ashabından hiç birini tekfir etmeyen, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i hak imam kabul eden ancak Hz. Ali'yi diğer sahabeden üstün tuttuklarından dolayı fenalık yönünden en hafifleri olarak kabul etmektedir.⁴⁵

"Râfızîler bizi Hariciler'den saymaktadırlar" diyen Pezdevî, Rafızâ ile aralarında olan tartışmalara da işaret ederken "biz bu iki sapık fırkadan uzağız, bizim mezhebimiz orta mezheptir."⁴⁶ ifadesiyle kendi mezhebî konumunu belirlerken Havâric ve Rafızâ'ya olan tutumunu da netleştirmiş olmaktadır.

Pezdevî, Râfızîlere ait olan fikirleri değerlendirirken "bütünü", "bazısı", "çoğu" gibi ayrımı dikkat çekmektedir. Geneline/bütününe atfettiği fikirler özet olarak şöyledir:

Allah'ın Kelamı yaratılmıştır.⁴⁷

İstitaat fiilden öncedir.⁴⁸

Allah'a vacip olan şeyler vardır ve kullar için aslah olanı yapması Allah'a vaciptir.⁴⁹

İman dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve büyük günahlardan sakınmaktır.⁵⁰ Büyük günah sahipleri Müslümandır, ancak mümin değildir.⁵¹

Sırat⁵², hesap, amellerin yazılması ve okunması⁵³, kevser, şefaet ve havz yoktur.⁵⁴

Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali halife olmalıdır. Hz. Peygamberin, kendisi ile Hz. Ali'yi Hz. Musa ile Hz. Harun'a benzettiği rivayet edilerek Hz. Ali, Hz. Harun'a benzetilmektedir. "*Ben kimin mevlâsı isem Ali'de onun mevlâsıdır. Ya Rabbi ona dost olana dost ol, onu seveni sev, ona düşman olana düşman*

45 Pezdevî, *Usul*, s. 255.

46 Pezdevî, *Usul*, s. 245.

47 Pezdevî, *Usul*, s. 62.

48 Pezdevî, *Usul*, s. 120.

49 Pezdevî, *Usul*, s. 130.

50 Pezdevî, *Usul*, s. 148.

51 Pezdevî, *Usul*, s. 135.

52 Pezdevî, *Usul*, s. 164.

53 Pezdevî, *Usul*, s. 165.

54 Pezdevî, *Usul*, s. 166.

*ol, sevme*⁵⁵ rivayetini ve Hz. Ali'nin Hz. Peygamberin vasisi olduğunu delil getirerek Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'nin nassla imam olduğunu ileri sürmektedirler.⁵⁶ Pezdevî, bu iddiaları eleştirmekte ve Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'e biat ettiğini söyleyerek vasilik meselesinin Râfıza'nın en zayıf noktalardan birisi olduğunu belirtmektedir.⁵⁷

Pezdevî, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Hz. Ali'yi delalet yoluyla halife tayin ettiği⁵⁸, imamın taşınması gereken nitelikler ve Beni Haşim'den olması⁵⁹, Hz. Ali'nin diğer üç halifeden üstün olduğu⁶⁰, Hz. Fatıma'nın Hz. Hatice ve Hz. Aişe'den efdâl olduğu⁶¹ gibi Râfıza'nın görüşlerine yer vermekte ve eleştirmektedir.

Pezdevî, bazen de genel olarak değil de “çoğunluğu” ve “bazısı” gibi ifadeler ile bir kısmının görüşlerini irdelemektedir. Râfıziler'in ekserisinin kabir azabını kabul etmediği⁶² bir kısmının ise İslamı imandan ayrı düşündükleri, büyük günah sahiplerinin müslüman ama mümin olmadığı⁶³ görüşlerine yer vermektedir. Burada bir kısmına atfedilen iman-İslam arasındaki fark gibi görüşler yukarıda Rafızilerin geneline/umumuna ait olarak ta zikredildiği görülmektedir.

Pezdevî, Şîa ile Rafızâ'yı iman-İslam kavramının ele alındığı ve büyük günah işleyenin Müslüman ama mümin olmadığını savundukları meselede aynı anlamda kullanmaktadır. Mutezile ile hem fikir olarak Râfıza'nın, bir kimse müminlere vasiyette bulunsa, bu vasiyetten büyük günah işleyenler ile Ehl-i Sünnet'e bir şey verilmez, ancak Mutezile ve Şîa'ya verilir. Eğer Müslümanların fakirlerine vasiyette bulunsa, bütün Ehl-i Kible fakirlerine verilir,⁶⁴ görüşlerine yer vermekte ve eleştirmektedir.

Özetle Pezdevî, Râfıza kavramını Şîa/İmamiyye geleneğinin alt gruplarını da kapsayan bir üst kavram olarak kullanmaktadır. “73 Fırka Hadisi” tasnifinden hareketle “Ehl-i Dalalet” fırkaları içerisinde konumlandığı Râvâfız'ın

55 Tirmîzî, İsa b. Muhammed b. İsa b. Sevrâ, *el-Camiu's-Sahih*, II. Baskı, 1975, C. 5, “Bab-ı Menâkıb-ı Ali b. Ebi Talib”, 20.

56 Pezdevî, *Usul*, s. 183-185.

57 Pezdevî, *Usul*, s. 185.

58 Pezdevî, *Usul*, s. 186-187.

59 Pezdevî, *Usul*, s. 192.

60 Pezdevî, *Usul*, s. 198-202.

61 Pezdevî, *Usul*, s. 209.

62 Pezdevî, *Usul*, s. 167.

63 Pezdevî, *Usul*, s. 228.

64 Pezdevî, *Usul*, s. 157.

en aşırı noktasında Karmâtiler'i, en hafifleri olarak ise Zeydiyye'yi görmektedir. Bu bağlamda Râfıza üst bir isimlendirme olarak sınırları oldukça geniş bir kullanımla karşımıza çıkmaktadır. Pezdevî'nin alt kollara ayırım örneklerinde Mâtürîdî ile zaman zaman örtüştüğü görülmektedir. Pezdevî'nin Şia-Râfıza, tümü-bazısı gibi ayrımlarında Rafızâ tanımının sınırlarının belirgin olmadığı, dolayısıyla yaptığı isimlendirme ve tasnifin tam netleşmediği görülmektedir. Bununla beraber, Pezdevî, eserlerinde Râfıza'ya atfettiği fikirleri akli ve nakli deliller getirerek eleştirmektedir.

1.3. Neseî'de Râfızılık

Mâtürîdî geleneğinin diğer önemli bir ismi olan Neseî de eserlerinde Rafızilerden oldukça fazla bahsetmektedir. O, Râfızâ ile ilgili bilgileri tahsis yapmadan verdiği gibi, "bazısı", "çoğu", "bir kısmı", "hepsi" gibi nitelermelerle, "Râfıza / Ravafız'dan" gibi tanımlamalarla hem kişi, hem de fırka isimlerini zikrederek ele almaktadır. Neseî, Râfıza'yı Mâtürîdî ve Pezdevî gibi, geleneğin diğer fırkalarını kapsayan üst kavram olarak kullanmaktadır. 73 Fırka Hadisi'ndeki sapık fırkalar içerisinde değerlendirdiği Râfıza ile ilgili görüşlerinde kavramın kullanım alanının oldukça geniş olduğu görülmektedir. Şemsiye kavram olarak Râfıza/Ravafızı kullanmakta ve diğer grupları da bunun altında tasnif etmektedir. En çok imamet ve nübüvvet konularındaki fikirlerine yer verip eleştirmektedir. Neseî'nin Râfıza'ya olan yaklaşımını onlarla ilgili verdiği fikirlerden hareketle tespit etmek gerekmektedir.

1.3.1. Neseî'ye Göre Rafızî Fırkalar

Neseî'nin Râfızâ'dan olduğunu zikrettiği fırkalar arasında Hişâmiyye⁶⁵, Cevâlikiyye⁶⁶, Cevâribiyye⁶⁷, Gulât Râfıza⁶⁸, Zeydiyye⁶⁹, Cârûdiyye⁷⁰, Zirâriyye⁷¹ Cerîriyye⁷², Yakubiyye⁷³ yer verirken, Râfızî olduğunu zikrettiği

65 Neseî, Ebu'l-Muin, *Kitabu't-Temhid li Kavâidi't-Tevhid*, Dirase ve tahk., Habibullah Hasan Ahmed el-Cezeri, el-Bedersin, 1406/1986, s. 138. Not: Bu eser bundan sonra "Neseî, et-Temhid," olarak dipnotlarda gösterilecektir.

66 Neseî, *et-Temhid*, s. 138.

67 Neseî, *et-Temhid*, s. 138.

68 Neseî, Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed, *Tabsiretü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, tahk. Hüseyin Atay, II. Baskı, Ankara 2004, I/ 215. Not Eser bundan sonra "Neseî, *Tabsire*" olarak zikredilecektir.

69 Neseî, *Tabsire*, I/507; Neseî, Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed, *Tabsiretü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, tahk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2003, II/447

70 Neseî, *Tabsire*, II/447, 514.

71 Neseî, *Tabsire*, I/253; II/514.

72 Neseî, *Tabsire*, II/514.

73 Neseî, *Tabsire*, II/514.

Hişâm b. Hakem⁷⁴, Hişâm b. Salim el-Cevâliki⁷⁵, Davud el-Cevâribi⁷⁶, Zirâre b. ‘Ayen⁷⁷’e atfettiği fikirleri de ele almaktadır. Neseî, İmamîyye⁷⁸, Karmâtîler⁷⁹, Şîa⁸⁰ ve Bâtuniyyeden⁸¹, Mâturîdî ve Pezdevî gibi belli bir aidiyet isimlendirmesi yapmadan bahsetmektedir. Neseî, Ravafız’ın Mutezile⁸², Havâric⁸³, Neccâriyye⁸⁴, Hanâbile⁸⁵, Cehmiyye⁸⁶ ve bazen de Yahudiler⁸⁷ ile olan benzerliklerine yer vermektedir.

1.3.2. Neseî’nin Ele Aldığı Rafizî Fikirler

1.3.2.1. İmamet

Neseî’nin Ravafızın geneline meselelerin başında “imamet” gelmektedir. Onlara göre, imametın Hz. Ali’ye ait olduğunu Kur’an belirlemiş ve Resulullah da ona vasiyet etmiştir. Dolayısıyla Hz. Ali de Resulullah’ın vasisi olmuştur.⁸⁸ İmamet, Kureyş’ten Haşimoğulları’na ve Hz. Ali’nin çocukları Hasan ve Hüseyin’e aittir.⁸⁹

Râfizilerin gizli, gaip ve ortaya çıkması beklenen imam düşünceleri vardır. Neseî’ye göre imam her zaman zahir olmazsa atandığı görevi icra edemeyeceğinden, gaipliği anlamlı değildir.⁹⁰

Rafizilerin, “Hz. Ali ve aşireti, zayıflıklarından dolayı korktuklarından başkaldırmadı ve önceki halifelere boyun eğdi” görüşünü Neseî, böyle bir du-

74 Neseî, *Tabsire*, I/65, 70, 158, 159, 209, 256, 400-401.

75 Neseî, *Tabsire*, I/158.

76 Neseî, *Tabsire*, I/158.

77 Neseî, *Tabsire*, I/253.

78 Neseî, *Tabsire*, II/447.

79 Neseî, *et-Temhîd*, s. 151, 154; *Tabsire*, I/252.

80 Neseî, Ebu Muin, *Babru’l-Kelâm*, trc., Ramazan Biçer, Gelenek Yay., 2010, s. 28. Buradaki Şîa ismi eserin “Neseî, Ebu’l-Mu’in Meymûn b. Muhammed, *Babru’l-Kelâm*, Talik, Veliyuddîn Muhammed Salih el-Farfûr, Mektebetü Daru’l-Farfûr, II. Baskı, 1421/2000”, baskısında bulunmamıştır. bkz., s. 81. Not: Eser bundan sonra “Neseî, *Babru’l-Kelâm*” olarak zikredilecektir.

81 *Tabsire*, I/193, 206, 207, 252; II/86, 244.

82 Neseî, *Babru’l-Kelâm*, s. 89; *Tabsire*, I/507.

83 Neseî, *Tabsire*, I/507.

84 Neseî, *Tabsire*, I/507.

85 Neseî, *et-Temhîd*, s. 138.

86 Neseî, *Babru’l-Kelâm*, s.197.

87 Neseî, *et-Temhîd*, s. 138.

88 Neseî, *Babru’l-Kelâm*, s.262.

89 Neseî, *et-Temhîd*, s. 397; Neseî, *Babru’l-Kelâm*, s. 267-268.

90 Neseî, *et-Temhîd*, s.396.

rum olsaydı ashab, özellikle de Hz. Ali buna engel olurdu, diyerek eleştirmek-
te ve bu tutumlarından dolayı Râfızîler'i hak yoldan sapan, gözleri doğruyu ve
gerçeği görmeye bağlanan topluluk olarak niteler.⁹¹

Nesefî'nin imamet konusunda "Râfızîliğin bir kısmı" şeklin de tanımla-
dığı grupların fikirlerine de yer vermektedir. Bu fikirlerde Hz. Ali'nin konu-
mu oldukça farklılaşmaktadır. Nesefî'nin bu bağlamda değerlendirdiği fikirler
özetle şöyledir: Vahiy aslında Hz. Ali'ye indirilecekti fakat Cebrail şaşırarak
hata yapmıştır.⁹²

- Hz. Ali, Hz. Peygamberle peygamberliğe ortaktır.⁹³
- Hz. Ali, Hz. Peygamber'den daha âlimdir, "Hızır'ın Musa yanındaki
makamı neyse, Ali'nin Hz. Peygambere göre konumu öyledir."⁹⁴
- Yeryüzü hiçbir zaman peygambersiz kalmayacaktır. Bu nedenle Hz.
Ali ve evlatlarına nübüvvet miras kalmıştır. Ali'ye itaat etmek, Müslü-
manlara farzdır. Bunu farz görmeyenler ise kâfir olmuşlardır.⁹⁵
- Ali ve dostları bir gün dünyaya dönüp düşmanlarından öç alacaklar,
böylece yeryüzünü adalet kaplayacaktır.⁹⁶

1.3.2.1. Kerâmet

Râfızîler'e göre velilerin kerameti yoktur, ancak Hz. Peygamber'in mucizi-
yesi sabit ve gerçektir. Eğer velilerin kerameti kabul edilirse, Peygamberle eşit
sayılacak ve böylece Allah'ın elçilerinin mucizeleri yok sayılmış olacaktır. Ne-
sefi, "keramet vardır ve Peygamberlerin mucizesine benzemez" diyerek olağan
üstü halleri mucize, keramet ve istidraç şeklinde ayrıma tabi tutarak Rafızîle-
rin görüşlerini eleştirmektedir.⁹⁷

1.3.2.2. Diğer Fikirler

Bu başlık altında zikredilen fikirler Nesefî'nin Rafıza'nın bir kısmına at-
fettiği fikirlere aittir.

Muta nikâhı helaldir.⁹⁸

91 Nesefî, *et-Temhid*, s. 403-404.

92 Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 272.

93 Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 272.

94 Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 272.

95 Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 274.

96 Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 283.

97 Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 197-198.

98 Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 295.

Bir kişi ölüp toprak olunca, Allah Teâlâ onun için bir ceset yaratır. Bu cesede o kişinin ruhu girer, zira beden için elbise neyse ruh için ceset odur. Bunun delili “*Şüphesiz ki ayetlerimizi inkâr eden kâfırları biz yarın bir ateşe atacağız. Derileri piştikçe azabı duysunlar diye, kendilerine başka deriler vereceğiz.*”⁹⁹ ayetidir.¹⁰⁰

Esas Kur’an Ali b. Ebi Talib’in topladığı Kur’an’dır.¹⁰¹

Özetle, Nesefî, Râfıza’yı Mâturîdî ve Pezdevî gibi, geleneğin diğer fırkalarını kapsayan üst kavram olarak kullanmaktadır. 73 Fırka Hadisi’ndeki sapık fırkalar içerisinde değerlendirdiği Râfıza ile ilgili görüşlerinde kavramın kullanım alanının oldukça geniş olduğu görülmektedir. En çok imamet ve nübüvvet konularındaki fikirlerine yer verip eleştirmektedir.

1.4. Sâbûnî’de Rafizîlik

Mâturîdî geleneğinin önemli isimlerinden biri de Sâbûnî’dir. Sâbûnî eserlerinde diğer ana mezheplerle birlikte Râfıza’dan da bahsetmektedir. O, Râfizayı, Râfıza/Ravâfız¹⁰², “Bazı Râfizîler”¹⁰³, “Râfizîler’in çoğu”¹⁰⁴, “Müfrîd Râfıza”¹⁰⁵, “Râfıza’dan Zeydiyye”¹⁰⁶ şeklinde kullanılmaktadır. Râfizî geleneğin önemli isimlerinden Hişâm b. Hakem’den¹⁰⁷ bahseden Sâbûnî, Râfizî fikirleri bağımsız bir şekilde ele alırken, Yahudiler¹⁰⁸, Müşebbihe¹⁰⁹, Kerramiyye¹¹⁰, Mu’tezile¹¹¹, Neccâriyye¹¹², Havâric¹¹³ Melâhide (Dehriyye)¹¹⁴ gibi mezhepler ile benzerliklerine değinmektedir. Bazen de hiçbir mezhebe aidiyetinden bah-

99 4.Nisa, 56.

100 Nesefî, *Bahru’l-Kelâm*, s. 296.

101 Nesefî, *Bahru’l-Kelâm*, s. 277.

102 Sâbûnî, Nureddîn, *Mâturîdîyye Akaidi*, trc., Bekir Topaloğlu, 5. Baskı, DİB Yay., Ankara, 1995, s. 168-169.

103 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 118-119, 120.

104 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 119-120.

105 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 67.

106 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 92-93.

107 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 67.

108 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 67.

109 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 67, 168-169.

110 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 67.

111 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 92-93.

112 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 92-93.

113 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 92-93, 168-169.

114 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 168-169.

setmeden Râfızî-İmâmî geleneğin bazı temel fikirlerine de yer vermektedir.¹¹⁵

Sâbûnî'nin Râfıza tanımlaması olmamakla birlikte, bağlantılı ele aldığı konular genel yaklaşımını ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili yer verdiği başlıca fikirler şunlardır:

Yahudiler, Müfrit Râfızîler, Müşebbihe ve Kerrâmiyye'ye göre Allah cisimdir.¹¹⁶

Bazı Râfızîler'e göre her asırda susan ve konuşan olmak üzere iki imam mevcuttur¹¹⁷ ve imam Kureyş'ten ve Hâşimoğulları'ndan olmalıdır.

Râfızânın çoğuna göre mefdulun imameti muteber değildir.¹¹⁸ Melâhide (Dehriyye), Ravâfız, Müşebbihe ile Havâricden Muhakkime, akılla hiç bir şeyin bilinemeyeceği, dolayısıyla, hiç bir şeyin akıl yoluyla insana vâcip olamayacağı görüşündedirler.¹¹⁹

Sâbûnî'in verdiği bu bilgiler ile Râfıza'yı şemsiye kavram gibi kullandığı anlaşılmaktadır, ancak, değerlendirmeleri için yeterli bilgi içermemektedir.

1.5. Lâmişî'de Râfızîlik

Mâturîdîyye'nin önemli isimlerinden Lâmişî de eserlerinde Râfızîlerin bazı fikirlerine yer vermekte ve onları Râfıza/Ravafız şeklinde isimlendirmektedir. Lâmişî, Yüce Allah'ın diğer cisimler gibi bir cisim olduğu şeklindeki görüşlerinde Yahudilerle, benzer görüşte Kerramiyye ile hem fikir olarak Râfıza'dan saydığı Cevâlikîyye ve onun kurucusu Hişâm b. Salim el-Cevâlikî, Cevâribiyye ve onun kurucusu olarak kabul ettiği Davut el-Cevâribî ve Hişâm b. Hakem'den bahsetmektedir.¹²⁰ O, Gulat Râfıza olarak isimlendirdiği bir grubu da "Yüce Allah arşa kuruldu/oturdu", şeklindeki görüşleriyle Yahudiler, Mücessime ve Kerramiyye ile hem fikir olarak değerlendirmektedir.¹²¹ Lâmişî, ruyetullahın imkânsızlığı görüşleri dolayısıyla Râfıza'dan saydığı Zeydiyye'nin, bu konuda Mutezile, Havâric, Neccâriyye ve Râvendîye bu konuda aynı görüşte olduklarını ifade etmektedir.¹²²

115 "Hz. Ali'nin hilâfetini açıkça haber verdiğini ileriye süren kimselerdir." Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 120-121.

116 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 67.

117 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 118-119.

118 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 119-120.

119 Sâbûnî, *Mâturîdîyye Akaidi*, s. 168-169.

120 Lâmişî, Ebu's-Senâ Mahmud b. Zeyd el-Hanefî el-Mâturîdî, *Kitabu't-Temhîd li-Kavâidi't-Tevhîd*, tahk., Abdülmecid et-Türki, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1995, Beyrut, s. 56-57.

121 Lâmişî, et-Temhîd, s. 63.

122 Lâmişî, et-Temhîd, s. 82.

Lâmişî'nin Râfızâ'yı konu edindiği asıl fikirler Hz. Ali ve imamet meselesiyle ilgilidir. O Râfızîlerin imamet'in Beni Haşim'den olması, Ali ve onun oğullarına tahsis edilmesi, imamın masum olmasının gerektiği¹²³, Ebu Bekir'in Ali'nin hakkını gasp ettiği¹²⁴ ve Ali'nin Ebu Bekir ve diğer bütün sahabeden üstün olduğu¹²⁵ şeklindeki görüşlerine yer vererek eleştirmektedir. Bu bilgilerden hareketle Lâmişî'nin yeni bir şey söylemediği, geleneğin yaklaşımını bazı konularda özetlediği görülmektedir.

2. Şia

Sabûnî ve Lâmişî'de tespit edemediğimiz Şia hakkında İmam Mâturîdî, Pezdevî ve Nesefî'nin eserlerinde az da olsa bilgiler yer almaktadır.

2.1. İmam Mâturîdî'de Şia

İmam Mâturîdî'nin eserlerinde “Şia” kavramı “Şia”¹²⁶ ve “Şia'dan bir kavim”¹²⁷ olarak iki yerde geçmektedir. Miras taksimi ile ilgili konularda yer verdiği kavramın sınırları net değildir.

2.2. Pezdevî'de Şia

Pezdevî, Şia'ya dolaylı olarak değinmekte ve Eş'arî'nin mezhep taksiminde sapık fırkalar içerisinde yer aldığından, Karmâtiler'in kendilerine Şia dediğinden¹²⁸ ve Mürcie'nin bazı Şii fikirlerini savunduklarından bahsetmektedir.¹²⁹

2.3. Nesefî'de Rafıza

Nesefî'nin Bahru'l-Kelâm'ında birkaç konuda Şia geçmektedir. Mezhepsel açıdan bir tanımlama yapılmamakta. Ancak Şia'ya atfedilen fikirler bağlamında kavrama yüklediği anlamın sınırları kısmen de olsa belli olmaktadır.

2.3.1. Bedâ

Nesefî'nin Şia'yı değerlendirdiği konulardan biri “Bedâ” meselesidir. Bedânın ne olduğunu açıklamadan Şia'nın beda' nazariyesinin aksine Allah'ın ilminde bir değişikliğin olmayacağı, fakat Allah onun ömrünün bir kısmında cennetlik, diğer kısmında cehennemlik olacağını bilse, Levh-i Mahfuz da adının şakilerin ya da saidlerin listesinde yazılı olup sonradan bu yazı değiştirilip

123 Lâmişî, et-Temhîd, s. 150.

124 Lâmişî, et-Temhîd, s. 156.

125 Lâmişî, et-Temhîd, s. 158.

126 Mâturîdî, *Tevîlât*, Hamidiye, v. 86b.

127 Mâturîdî, *Tevîlât*, Hamidiye, v.88a

128 Pezdevî, *Usul*, s. 249.

129 Pezdevî, *Usul*, s. 258.

şakî veya said yazılması caiz olduğunu, çünkü cennetlik birisinin, cehennemlik, cehennemlik birisinin cennetlik olmayacağını ileri sürülmesi, vahyin ve peygamberlerin göz ardı edilmesine götüreceğini, bunların her ikisi de caiz olmayacağını¹³⁰ söyleyerek Şia'yı eleştirmektedir.

2.3.2. Arş-Mülk-Kürs

Nesefî, Şia'yı, Mutezile ile aynı görüşte olarak, miraçla ilgili terimlerden olan Arş, Mülk ve Kürsü'nün ilim anlamında olduğu, nitekim Allah'ın (cc) "O'nun sonsuz kudreti ve egemenliği (kürsü) gökleri ve yeri kaplar"¹³¹ belirttiği şeklindeki görüşleri yer almaktadır. Nesefî, bu görüşlere Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın görüşleri bağlamında cevaplar vermektedir.¹³²

2.3.3. İmâmet

Nesefî'nin Şia'yı değerlendirdiği konulardan birisi de "imamet" meselesi"dir. Şia'nın Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in elçisi olduğu ve Muhacir ve Ensar'ın Ebu Bekir'e biat etmeleri dolayısıyla küfre düşüklerini savunduklarından bahseden Nesefî, Muhâcir ve Ensâr'ın Hz. Peygamber vefat etmeden önce Müslüman oldukları noktasında icma olduğunu, dolayısı Hz Peygamber'den sonra küfre düşüklerini iddia edenlerden bu konuda delil getirmelerini istemektedir.¹³³

2.3.4. İçkinin ve Livatanın Haram Olmadığı

Nesefî'nin "Şia'dan bir grup" şeklinde yaptığı ve ona atfettiği fikirler dolayısıyla Şia'yı üst bir kavram olarak kullandığı görülmektedir. Bu bağlamda ele aldığı fikirler ise şöyledir: Onların "içkinin haram olmayıp, mekruh olduğunu kabul ettikleri, bu konuda "İman edip salih amel işleyenlere; Allah'a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah, iyilik edenleri sever"¹³⁴ ayetini referans olarak kullandıklarından bahsedilmektedir. Onlara göre Allah Teâlâ, "toplandığımız yerlerde münker şeyler işliyorsunuz"¹³⁵ ayetinde münker dendiğini, fakat onu haram sayan bir ayete rastlanmadığı için livatanın da haram olmadığı, şarkı, şiir ve oyunun

130 Nesefî, *Babru'l-Kelâm*, trc. Ramazan Biçer, s. 28.

131 2.Bakara, 255.

132 Nesefî, *Babru'l-Kelâm*, s. 213.

133 Nesefî, *Babru'l-Kelâm*, s. 267-268.

134 5.Maide, 93.

135 29.Ankebut, 29.

helal olduğu, zira bunların yasaklanması görüşünün Medine İmamı Malik b. Enes'e ait olduğu¹³⁶ şeklindeki fikirleriyle yer almaktadır. Neseî, kimlere ait olduğunu ve hangi kaynaklarda geçtiğini tam olarak zikretmediği bu konuları eserinde uzunca ele alarak Şia'yı eleştirmektedir.

Sâbûnî' ve Lâmişî'de bir mezhep olarak Şia yer almaktadır.

3. İmamiyye

İmam Mâturîdî'nin eserlerinde rastlayamadığımız İmamiyye az da olsa Pezdevî ve Neseî'nin eserlerinde yer almaktadır.

3.1. Pezdevî'de İmamiyye

Pezdevî, İmamiyye'yi Râfızîler'in bir kolu olarak görmektedir. On'a göre İmamiyye, "Eşya his ve haber ile tanınabilir, ancak bu kendisinden yalan tasavvur olunamayan, yalandan masum olan imamın haberidir. Ayrıca Allah ve Resulü'nün haberleri de bu şekildeki haberlere dahildir. Bunların dışında kalanların haberleri bu bağlamda değerlendirilemez,¹³⁷ görüşlerini savunmaktadırlar. İmamet Hz. Ali'nin çocuklarındadır görüşlerine yer veren Pezdevî bazen imamı Peygamber'den üstün tuttıkları, bazen Peygamber'e bağladıkları, ona ilhak ettikleri, bazen de ulûhiyetin imama hulul ettiğini¹³⁸ söylediklerinden bahseder ve onları eleştirir.

3.2. Neseî'de İmamiyye

Neseî, İmâmiyyeyi diğer mezheplerle herhangi bir bağı kurmadan ele almaktadır. O'na göre, İmamiyye'nin çoğu, imametın miras olarak kaldığı,¹³⁹ Ali, çocukları ve Fatıma'nın denginin olmadığı, ancak sahabeden bir grubun Hz. Peygamber'in vefatından sonra onlardan yüz çevirdiği görüşlerini savunmaktadırlar.¹⁴⁰

4. Caferiyye

Sadece Pezdevî'nin eserinde, bir yerde, Râfızîler'in bir grubu olarak zikredilen Caferiliğin eşyanın duyu ve ilhamla bilinebileceğine dair görüşlerine yer verilmektedir.¹⁴¹

136 Neseî, *Babru'l-Kelâm*, s. 287.

137 Pezdevî, *Usul*, s. 18.

138 Pezdevî, *Usul*, s.254-255.

139 Neseî, *Tabsire*, II/447.

140 Neseî, *Tabsire*, II/514.

141 Pezdevî, *Usul*, s.18.

5. Zeydiyye

Mâturîdî'nin eserlerinde bulamadığımız Zeydiyye, Pezdevî, Nesefî ve Sâbûnî'nin eserlerinde yer almakta ve Râfıza'nın bir kolu olarak tanımlanmaktadır.

5.1. Pezdevî'de Zeydiyye

Pezdevî, Zeydiyye'nin, Hz. Peygamber'in ahabından hiç birini tekfir etmediğini, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i hak imam kabul ettiğini ve Hz. Ali'yi diğer sahabeden üstün tuttuğunu söyler ve onu fenalık yönünden Râfızîler'in en hafifleri olarak tanımlar.¹⁴² Zeydiyye'nin çoğunun "isim müsemmadan başkadır", "isim ancak ona verdiğimiz addır", "sıfat ona verdiğimiz vasıftır" görüşlerinde Mutezile, Havâric ve Mürchie'nin pek çoğuyla,¹⁴³ Ruyetullahın imkânsızlığı konusunda da Cehmiyye ile hem fikir olduklarını belirtmektedir.¹⁴⁴

5.2. Nesefî'de Zeydiyye

Nesefî, Pezdevî'yle hemen hemen aynı konularda Zeydiyye'den bahseder. Râfıza'dan Cârüdiyye ve Zeydiyye'nin tamamının, Hz. Peygamberin Ali'yi isim vermeden vasıf olarak tavsif ederek halife olarak tayin ettiğini, sonra hilafetin Ali'nin oğlu Hasan ve Hüseyin'e sonra da onların ikisinin çocuklarına miras kaldığını fakat onlardan kim kılıcıyla ortaya çıkarak Rabbi'nin yoluna çağırır ve âlim ve sâlih birisi de olursa o imam olur,¹⁴⁵ görüşlerini savunduklarını söylemektedir. Ancak Zeydiyyeden saydığı Cârüdiyyenin Hz. Ebu Bekir'i tekfir etmelerinden bahsetmektedir.¹⁴⁶

Nesefî'nin Râfıza'dan olduğunu zikrederek Zeydiyye'ye atfettiği bir başka konu da Ruyetullahtır. Zeydiyye'nin Mutezile, Havâric, Neccâriyye ile hem-fikir olarak "Allah Teâlâ'nın görülmesi imkânsızdır, O'nu dünyada da ahirette de kimse göremez..." şeklindeki fikirlerine yer vermektedir.¹⁴⁷ Onlara göre aklen Allah'ı görmenin imkânsız olduğunu gösterecek deliller vardır. Çünkü görme ancak cisimler için söz konusu olup, gören ile görünenin karşı karşıya gelmesi, onların arasında bir mesafenin varlığı ve gören ile görünen arasında görme ışınlarının ulaşması gerekir. Bunlar Yüce Allah için düşünülemez. Onlara göre bu delilleri "*Gözler O'nu idrak edemez; O ise bütün gözleri idrak*

142 *Pezdevî*, Usul, s.255.

143 *Pezdevî*, Usul, s. 93.

144 *Pezdevî*, Usul, s. 84.

145 Nesefî, *Tabsire*, II/447.

146 Nesefî, *Tabsire*, II/514.

147 Nesefî, *Tabsire*, I/507.

eder.¹⁴⁸ ayeti de destekler. Ayette idrake yani görmeye konu olmamakla övünme vardır. Yokluğuyla övülen hususta değişme olmaz. Zira Allah'ın çocuğu, eşi, ortağı olması gibi durumların varlığı muhalin değişmesine bağlı olduğu için imkânsızdır.¹⁴⁹

5.3. Sâbûnî'de Zeydiyye

Sâbûnî de Zeydiyye'yi "Râfıza'dan Zeydiyye" şeklinde isimlendirmekte ve Neseî'nin zikrettiği mezheplerin fikirleri ile aynı fikirler içerisinde, ahirette müminlerin Allah Teâlâ'yı görmelerinin aklen caiz, naklen de vacip olduğu şeklindeki Ehl-i Sünnet'in görüşüne muhalefet ettiklerinden bahsetmektedir.¹⁵⁰ Sâbûnî, Kaderiyye'den diye zikrettiği ancak bazı kaynaklarda Zeydiyye'nin Butriyye kolundan olduğu zikredilen Hüseyin es-Salihi'nin¹⁵¹ "iman bilmekten ibarettir" şeklindeki görüşüne de yer vermektedir.¹⁵²

5.4. Lâmişî'de Zeydiyye

Lâmişî, Ravafız'dan kabul ettiği Zeydiyye'nin Ruyetullahı imkânsız gördüğü ve bu konuda Mutezile, Havâric, Neccâriyye ve Râvendiye ile hem fikir olduklarını belirtmektedir.¹⁵³

6. Hişamiyye

İmam Mâtûrîdî'nin eserlerinde Hişamiyye'yi veya Hişam b. Hakem'i tespit edemedik. Bunların fikirlerine daha çok Pezdevî ve Neseî yer vermektedir. Çok az olarak da Sâbûnî'nin eserlerinde yer almaktadır.

6.1. Pezdevî'de Hişamiyye

6.1.1. Hişamiyye

Pezdevî, Hişâmiyye'den bir yerde bahsetmektedir. Hişam b. Hakem ile aralarında bir bağlantı kurmamaktadır. Pezdevî'ye göre Hişâmiyye, yaratmada kendilerini Allah'ın ortağı kılmaktadırlar ve bu konuda haddi aşmaktadırlar. Onlar bu konuda Kerramiyye, Hanbelîler, Mukâtiliyye ile aynı fikirdedir.¹⁵⁴

148 6.En'am, 103.

149 Neseî, *et-Temhîd*, s. 217-218.

150 Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akaidi*, s. 92-93.

151 Geniş bilgi için bkz, Eş'arî, *Makâlât*, I/144; Bağdâdî, *age.*, s. 28; Kummî, *Kitabu'l-Makâlât*, s. 7.

152 Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akaidi*, s. 171.

153 Lâmişî, *et-Temhîd*, s. 82.

154 Pezdevî, *Usul*, s.262.

6.1.2. Hişâm b. Hakem

Pezdevî, Hişâm b. Hakem'den altı yerde bahsetmektedir. Onu Mutezile¹⁵⁵, Kaderiyye¹⁵⁶, bazen de Mücessimedden kabul etmekte¹⁵⁷ ve fikirlerini genel olarak diğer mezheplerle olan benzerlikleriyle ele almaktadır.

Pezdevî, Hişâm b. Hakem'in kudretin fülle birlikte olduğu görüşünde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'tan olduklarını belirttiği Ebu'l-Hasan el-Eş'ari ve Ebu Muhammed Abdullah b. Said el-Kattan (İbn Küllab) ile ayrıca Mücebbire'den Bısr el-Merîsî ve Mutezile'den el-Hüseyn en-Neccâr el-Basrî ile aynı fikirde olduklarından bahsetmektedir.¹⁵⁸ Pezdevî, yukarıda zikredilen fikre zıt bir şekilde istitaatin fiilden önce olduğu fikrinde ise Hişâm'ı Kaderiyyeden İbn-i Heysem ile aynı fikirde görmekte ve bu fikrinde de Kaderiyye, Mutezile, Havâric, bir kısım Ravafız ve Müşebbihe ile birlikte zikretmektedir.¹⁵⁹

Pezdevî, Hişâm b. Hakem'in yukarıda zikredilen mezheplerden farklı fikirlerine de yer vermektedir. Bunlardan birisi "Allah'ın kelamı vardır" deyip "onun mahlûk olup olmadığını söyleyemem" demesidir. Bazı Ehl-i Hadisin de bu görüşte olduğunu söyleyen Pezdevî¹⁶⁰, Hişâm'ı Kerramiler, Hanbelîler ve Mukâtil b. Süleyman ile aynı fikirde olarak, "O (Allah) cisimdir", "O et ve kandan müteşekkil insan suretindedir", "O nurdur", "O parlaklıkta billur gibidir", görüşleriyle zikreder ve Hişâm'ın Ehl-i Kible'den Yüce Allah'ın cisim olduğunu ilk söyleyen olduğunu belirtir.¹⁶¹

Hişâm b. el-Hakem'i Mutezileden kabul eden Pezdevî, onun fiilden başka bir filin meydana gelmesini (tevellüd) kabul ettiğini¹⁶², ayrıca Cehennemliklerin Cennetliklerin haline dönüşeceklerini, akıllarının başlarından gideceğini, kendilerini kaybederek sarhoş ve baygın hale geleceklerini savunduğunu ve bu görüşlerinde Cehm ve Mücebbire'nin tümüyle aynı görüşte olduğunu, ileri sürer.¹⁶³

155 Pezdevî, *Usul*, s. 116, 120.

156 Pezdevî, *Usul*, s.120.

157 Pezdevî, *Usul*, s.258. Not: Eş'ari, Hişâm b. Hakem'i "Hişâmiyye'nin kurucusu bir Râfizi" olarak zikreder. Eş'ari, *Makâlât*, I/106; Bağdâdi, Hişâmiyye'yi İmamiyye'nin kollarında birisi olarak tanımlar ve iki grup olduklarını, birisinin liderinin Hişâm b. Hakem er-Râfizi, diğerinin ise Hişâm b. Salim el-Cevâlikî olduğunu belirtir. Bağdâdi, a.g.e., s. 48; Şehristânî ise Hişâmiyye'yi Şîa'nın Gulât fırkaları arasında saymakta ve teşbih konusunda kendisine has görüşleri olduğunu ileri sürmektedir. Şehristani, *Milel ve Nihal*, Çev. Mustafa Öz, Litara Yay., İst., 2008, s. 167.

158 Pezdevî, *Usul*, s.120.

159 Pezdevî, *Usul*, s.120.

160 Pezdevî, *Usul*, s. 62.

161 Pezdevî, *Usul*, s. 32.

162 Pezdevî, *Usul*, s.116.

163 Pezdevî, *Usul*, s.171.

Kısaca Pezdevî Hişâm b. Hakem'i Mutezileden, Kaderiyyeden ve bazen de Mücessimededen sayarken fikirlerinde Ehl-i Sünnet'in dışında görür ve eleştirir.

6.2. Neseî'de Hişamiyye

Neseî, Hişâm b. Hakem ve Hişâmiyye'nin Ravafız bağlantısından ve Hişâm'ı Ravafız'ın reislerinden biri olarak kabul etmektedir.¹⁶⁴ Ancak Neseî, Hişâm ile Hişâmiyye arasında bağlantı kurmamaktadır.

Hişâmiyyeyi, âlemi yaratanın bileşik olup parçalara ve cüzlere ayrılabilirliğini savunduğunu ve bu konularda Râfıziler'in çoğu, Cevâribiyye, Cevâlikiiyye, Hanbelîler ve Yahudilerle bu konuda aynı görüşte olduklarını söylemektedir.¹⁶⁵

Neseî, Hişâm b. Hakem'i, Râfıziler'den Hişâm b. Salim el-Cevalikî, Davud el-Cevâribî ile aynı fikirde kabul etmektedir. Onların bazılarını "O (Allah)'nun insan suretinde olduğunu, saçlarının simsiyah olduğu, bazılarının ise O'nun saçları dalgalı/kıvrıkcık, henüz bıyıkları çıkmamış genç şeklinde olduğunu savunmaktadır.¹⁶⁶ Hişâm'ın, O mevcuttur, çünkü onun yanında (indinde) şahid ve gaib olarak cisimden başka bir şey yoktur, cisim ise zatı ile mevcuttur, dolayısıyla Yüce Allah'da cisimdir,¹⁶⁷ görüşlerini savunduğunu dile getiren Neseî, onun cevher konusunda benzer fikirlerini de değerlendirmektedir.¹⁶⁸

Allah'ın ilminin keyfiyeti hakkında Hişâm b. Hakemî, Mutezile'nin reislerinden kabul ettiği Hişâm b. Amr¹⁶⁹ ile aynı görüşte değerlendiren Neseî, onların; Allah (cc) zatının dışındaki bir şeyle âlim değildir. Çünkü bu tür şeylerin hepsi madumdur ve madumun üzerine ilmin itlâkı imkânsızdır, görüşünde olduklarını belirtmektedir.¹⁷⁰ Ayrıca, Hişâm b. Hakem'den "Allah'ın maiyetinin kendisinden başka kimsenin bilemeyeceğinin" rivayet edildiğini aktardıktan sonra¹⁷¹ onun Mutezilenin reislerinden Ebu Huzeyl Allaf¹⁷², Bîşr

164 Neseî, *Tabsire*, I/256.

165 Neseî, *et-Temhîd*, s. 137-138.

166 Neseî, *Tabsire*, I/158. Benzer görüşleri Lâmişî'de zikretmektedir. bkz., Lâmişî, *et-Temhîd*, 57, 61.

167 Neseî, *Tabsire*, I/65.

168 Bkz., *Tabsire*, I/70, 159, 166; Neseî, *Tevbidin Esasları*, s. 141.

169 Mutezilenin Hişâmiyye kolunun lideri olarak kabul edilmektedir. bkz., Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 116; Şehristânî, *Milel ve Nihal*, Kabalıcı Yay., s.74.

170 Neseî, *Tabsire*, I/256

171 Neseî, *Tabsire*, I/209.

172 Kadı Abdül-Cebbar, *Firak ve Tabakati'l-Mutezile*, tahk, Ali Sami En-Neşşâr-Usameddin Muhammed Ali, Dârü'l-Matbûâtî'l-Câmiyye, 1972, s. 54-55; Bağdâdî, *age*, s. 88.

b. Mutemir¹⁷³, Muammer¹⁷⁴, İbn Ravendi¹⁷⁵ ve Kerrâmiyyenin tamamının “tekvin mükevvenen başkadır” fikrinde olduklarını, Hişâm’ın “O (Allah) mükevvende değil, başkası da değildir”, görüşünden dolayı da aralarında ihtilafların çıktığından bahsetmektedir.¹⁷⁶

6.3. Sâbûnî’de Hişamiyye

Sâbûnî ise Hişâm b. Hakem’in¹⁷⁷ mezhepsel aidiyetinden bahsetmeden Allah’ı suretle vasıflandıran görüşünü zikrederek eleştirmektedir.¹⁷⁸

6.4. Lâmişî’de Hişamiyye

Lâmişî Hişamiyyeden bahsetmeyip eserinde sadece bir yerde Hişâm b. Hakem’in “cevherin parçalanamayan bir bütün olduğu” görüşüne yer vermektedir. O bu görüşüyle Mutezile’den Nazzam ve Hüssab’ın çoğunluğuyla aynı fikirde olduğunu zikreden Lâmişî, bu görüşlerin ulemanın ittifakıyla fasid olduğunu dile getirmektedir.¹⁷⁹

7. Karâmita

7.1. İmam Mâturîdî ve Karâmita

İmam Mâturîdî’nin eserlerinde diğer mezhepler ile herhangi bir bağlantı kurmadan Hamdan b. Karmat (Kırmıt) adına nispet edilen Karmâtîler’den bahsedilmektedir. Diğer mezheplere oranla az bahsettiği Karmâtîliğe reddiye mahiyetinde olan *Er-Redd ‘ala’l-Karâmita* isimli eseri henüz elimizde mevcut değilse de kaynaklarda zikredilmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, *Kitâbu’l-Tevhîd*’de iki, *Tevîlât*’ta ise altı yerde Karmâtîler’in fikirlerine yer vermektedir. Mâturîdî Karâmita’yı, Kur’an¹⁸⁰, 8. 9. 10. Peygamberler¹⁸¹, Hz. Ali¹⁸² ve fikirlerini yayma metotları¹⁸³ konularında ele almakta ve eleştirmektedir.

173 Kadı Abdu’l-Cebbar, *age.*, s. 63; Bağdâdî, *age.*, s. 114.

174 Kadı Abdu’l-Cebbar, *age.*, s. 63-64; Bağdâdî, *age.*, s. 110.

175 Kadı Abdu’l-Cebbar, *age.*, s. 97; Bağdâdî, *age.*, s. 49, 103, 150.

176 Neseft, *Tabsire*, II 400-401.

177 Geniş bilgi için bkz., Eş’arî, *Makâlât*, I/106; Kummî, *Kitâbu’l-Makâlât*, s. 88, 231; Bağdâdî, *age.*, s. 48.

178 Sâbûnî, *Mâturîdiyye Akaidi*, s. 67.

179 Lâmişî, *et-Temhîd*, s. 47.

180 Mâturîdî, *Tevîlât*, tahk. Mustafizurrahman, s. 511.

181 Mâturîdî, *Tevîlât*, Medine, v. 134b.

182 Mâturîdî, *Tevîlât*, tahk. Mustafizurrahman, s. 389-390.

183 Mâturîdî, *Tevîlât*, Medine, v. 175a; *Tevîlât*, Hamidiyye, v. 161a.

1.1.1. Kur'an

Karâmita, Kur'an'ın Hz. Peygamber'e gelişini, Bir kimsenin bir şeyi hayal etmesi veya kalbine doğmasına benzetir ve onun Hz. Peygamber tarafından sözlü hale getirildiğini ileri sürer.¹⁸⁴ Mâturîdî'ye göre ise “Allah'ın size olan nimetini, öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti düşünün.”¹⁸⁵ ayetindeki “el-Kitap”tan maksat Kur'an'dır ve bu da Kur'an'ın sözlü/kelime şeklinde indirildiğine delildir.¹⁸⁶ şeklindeki görüşüyle Karâmita'yı eleştirmektedir.

1.1.2. Peygamberler

Karâmita'nın “Her devirde “Peygamberler yedi tanedir. Yedincisi zamanın kaimidir.”¹⁸⁷ görüşünü, Mâturîdî, “Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, Yakub'a, esbata (torunlarına), İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a Zebur'u verdik.”¹⁸⁸ âyetinde onların dediği sayıdan fazla peygamberin isminin zikredildiğini belirterek eleştirir.¹⁸⁹

1.1.3. Hz. Ali

Karâmita'nın¹⁹⁰ “İyiliğin evlere arkalarından girmeniz değil, bilakis iyi davranış takva sahibi insanın davranışdır”¹⁹¹ ayetindeki kapıları, Hz. Ali, evleri ise Hz. Peygamber olarak yorumladıklarını ve buna Hz. Peygamber'in “Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.”¹⁹² hadisini delil getirdiklerini belirten Mâturîdî'ye göre ayette ev ve kapılar çoğul kipinde zikredilmektedir. Ancak şehir bir tek kapıyla tarif edilemeyeceğinden, bunun Ali'ye tahsisi doğru değildir.¹⁹³

184 Karmatilerin bu görüşüyle ilgili geniş bilgi için bkz., Avcu, Ali, “Karmatiler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyat ve İslam Düşüncesine Katkıları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10 (3), 2010, s. 233-234.

185 2. Bakara, 231.

186 Mâturîdî, *Tevîlât*, tahk. Mustafizurrahman, s. 511.

187 bkz., Avcu, *agm.*, s. 233.

188 4.Nisa, 163.

189 Mâturîdî, *Tevîlât*, Medine, v. 134b.

190 Hamdan b. Karmat (Kırmıt) adına nispet edilen Karmatiler Sebeyye, İsmailiyye olarak da bilinmektedir. Tespit edebildiğim kadarıyla, Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*'de iki, *Tevîlât*'ta altı yerde onların fikirlerine yer vermektedir.

191 2.Bakara, 189.

192 Nisâbü'rî, Ebu Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek alâs-Sahihayn*, Dâru'l-Marife, Beyrut, Lübnan, trs. III/126.

193 Mâturîdî, *Tevîlât*, tahk. Mustafizurrahman, s. 389-390.

1.1.4. Fikirlerini Yayma Metodları

Mâturîdî, Karmâti dailerinin Karmat'ın görüşlerini insanlar arasında yayarken, anlattıklarına dair insanlardan belgeler aldıklarını, kendi fikirlerini kabul etmeleri için zor kullandıklarını, sonuçta da insanların nefretini kazandıklarını belirtmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in insanlardan ücret istemeden tebliğ yaptığı Kur'an'da belirtilmiştir.¹⁹⁴ Dolayısıyla ilim, Kur'an, hadis rivayeti ve ibadetlerin öğretiminden ücret almak yanlıştır.¹⁹⁵

1.2. Pezdevî'de Karâmita

Mâturîdiyye içerisinde Karâmita ile ilgili en geniş bilgiyi Pezdevî sunmaktadır. O, Karmâtîliğin kurucusu Hamdan el-Karmat'ın bu fikirlere nasıl kapıldığından, Şia, Râfıza, Mecûsiler ve Dehriyye ile olan benzerliklerinden ve fikirlerini yayma yöntemlerinden bahsetmektedir. O, Allah Teala'nın en şerli kulları olarak tanımladığı Karmâtilerin özünün, aldatma ve gizem, adetlerinin ise gece ve gündüz aldatma, buldukları küfre davet ve baskın yaparak Müslümanları öldürmek olduğunu söyler. Pezdevî, Karmâtilerin ortaya çıkışı, yayılışı ve aktiviteleri hakkında da önemli bilgiler vermektedir:

1.2.1. Karmâtîliğin Doğuşu

Pezdevî'ye göre Karmâtîlik aslen Hz. Ömer zamanında Şahlık Mecusilerden gidince gizlenme ve karıştırma işi ile meşgul olmaya başlamışlar ve sonra Karmâtîlik olarak ortaya çıkmış ve İslam ülkelerinde yayılmaya başlamıştır. Asılları Mecusilik olan bu mezhep, Karmat'a nisbet edilir. Mezhebin kurucusu etrafa pek çok davetçi göndermiş, her davetçi kendi nefsinden mutluluk ve uğurluluk izhar ediyor, daha sonra davetini yapıyordu. Pezdevî, Karmat ile ilgili bilgileri özetle şöyle aktarmaktadır: Bu davetçilerden biri Kufe'ye gelmiş ve müslüman, zeki, salih fakat cahil bir sığır çobanına uğramıştı. Kendisine uğrayanlara süt ikram eden çoban bu dâiyi de sütle ağırlamak istemişti. Fakat dai "Sen sığır çobanısın, olabilir ki sığır başkasınındır." dedi. Çoban onlar bana misafire takdim etmem için verildi, deyince Karmâti davetçi: "Sütlerin yarısı buzağularındır. Sana buzağuların hakkı için de izin verildi mi? Bunun üzerine çoban davetçiye hayret etti. Çünkü süttten alıp içmemişti. Çoban süratli bir şekilde Kufe civarında bir köydeki kulübesinden çıkarak ailesine gidip davetçinin hikâyesini, zühd ve takvasını anlattı. Adı geçen davetçi yemek yedikten sonra yatsı namazını kılıp, geceyi de namazla geçirmişti. Böylece dâi

194 "De ki, Bu tebliğe karşı sizden bir ücret istemiyorum." (6.Enam, 90); "Ey Muhammed! Yahut sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar ağır bir borç altında mı kalıyorlar", (52. Tur, 40).

195 Mâturîdî, *Tevîlât*, Medine, v. 175a; Mâturîdî, *Tevîlât*, Hamidiyye, v. 161a.

o sığır çobanının yanında günlerce kaldı. Çoban ve ailesi, yeni saksının suyunu çektiği gibi onun kuyusunun suyunu içtiler.¹⁹⁶ Sözü edilen sığır çobanını Hamdan el-Karmat adını taşıyordu. Hamdan kısa ayaklı, orta boylu, kaz gibi yürüyen biriydi. Hamdan'ın evine götürdüğü dâi bütün geceleri namaz kılıyordu. Dâi'nin yanında bir torba vardı. Hamdan, torbada ne olduğunu sorunca dâi kitap olduğunu söyledi. Hamdan, kitapta ne olduğunu sorunca "ilim" cevabını aldı. "Hangi ilim" sorusuna "sen o ilme ehil değilsin" karşılığını alınca Hamdan "belki olurum" dedi. Dâi, "Ehil olduğun zaman ben onu sana öğretim"¹⁹⁷ dedi. Bir müddet daha kaldıktan sonra dâi, Hamdan'ı inancına davet etmek istedi. Hamdan'a "Şimdi öğrenmeye ehil oldun" kitapta olanı sana öğreteceğim, ama bir şartım var. Hamdan; "Nedir o" deyince dâi; "Gulat'ın imanı ile iman ederek hiç kimseyi sana öğrettiğimle mecbur etmek..."¹⁹⁸ dedi.

Pezdevî, Hamdân b. Karmât ve Karmatiliğin yayılışı hakkında kaynak vermeden bahsettiği bu bilgilerin yanı sıra gelişim süreçleriyle ilgili de bizzat kendi tanıklıklarından bahsetmekte ve şöyle aktarmaktadır: Karmâtîler'in büyük kalabalıkları olduğunu, Abdullah b. Rezzâm'ın mezheplerini ve inançlarının çirkinliğini anlattığı derlemesinde gördüm. Abdullah b. Rezzâm'ın hangi mezhepten olduğunu bilmiyorduk, ama Karmâti değilken bu aşırıların imanını kabul etmiş. Daha sonra Şîliğe davette bulunmuş, Hz. Ali'nin faziletlerini, diğer Raşid Halifelerin kötülüklerini zikretmiş, Hamdan bu görüşleri ondan almıştır. Bu aşırı inanca bağlandıktan ve zamanını buna davetle geçirdikten sonra Hamdan'ı Dehriyye'ye çağırmış. O, şeriatın kötülüklerini anlattığı Hamdan'ı, İbâhiyye ve Mecusi inançlarını kabule davet etmiş. Oğulları ve kızları ona tabi olmuş fakat sonra terk etmişler ve o da kaybolup gitmiş.¹⁹⁹ Hamdan davetçilerin en büyüklerinden biri haline gelip Kufe'den İsfahan'a gitmiş, davetle uğraşıp Karmâti Mezhebiyle meşhur olmuştur.

Pezdevî konuyla ilgili bir başka hatıratında da Karmatiler ile ilgili önemli ipuçları vermektedir: "Sofiyeye'den bir topluluk, ilham iddiasında bulunup, 'kalbim Rabbimden şunu söyledi' diye başlayıp Karâmita'nın ortaya attığı bazı bozuk işaretleri ve korkunç sözleri zikreder ve halkı aldatırlar. Bunu kazanç sayıp şeriatı inkâr ederler. Bize göre bu kişiler Allah'ın fena şerli yaratıklarıdır. Bu kişilerden biri h.479 yılında Buhara'ya gelip Sofileri ve bazı sofi ashabını toplamıştır. Buhara'nın köylerine gitmişim ki bana onun gelişini haber verdiler. Bu kişi, daha önce Ebu Hanife'nin mezhebiniydi. Sonra Mutezileye me-

196 Pezdevî, *Usul*, s.246-247.

197 Pezdevî, *Usul*, s. 247.

198 Pezdevî, *Usul*, s. 247-248.

199 Pezdevî, *Usul*, s. 248.

yil etmişti. Ben bu zata iki arkadaşımı gönderdim ve onlara şöyle dedim: “Ona deyin ki, niçin Ebu Hanife’nin mezhebini terk ettin ve bu bidatleri ortaya çıkardın?”, “Onu terk etmedim” derse şunları söyleyiniz: “O halde rükûda ve rükûdan başını kaldırdığında niçin ellerini kaldırıyor sun?” O zaman habis, pis sırrını açmaya mecbur kalır ve şöyle der: “Size de açıklanmış olsa ellerinizi kaldırırsınız, işte bu bana zahir oldu”. Ona o zaman şöyle deyin: “Sana zahir olan nedir? “Bunu açıklamaya muktedir misin, yoksa değil misin? Eğer muktedir isen açıkla, değil isen bu bir bidattir, açıklamaktan acizsin.” Sonra bu iki kişiye şöyle dedim: “Ona deyin ki, biz bütün asırların peygamberlerinin ve fakihlerinden salih olanların, takva sahiplerinin, velilerin ve büyük Kur’an okuyucuların, yani imamların, yolu üzerindeyiz. Sen ey sapık, azgın, karıştıracı kişi! Bu saydıklarımızın yolundan döndün ve şeytanın yoluna girdin. Bu girdiğin yol Rafizilerin ve Karâmita’nın yoludur. Bunun üzerine söz konusu zat Buhara ve çevresinden maymunların aslanlardan, hindilerin bağlanmaktan kaçışı gibi kaçmıştır.”²⁰⁰

Pezdevî’ye göre Ebu Said Hasan b. Behram el-Cennâbi (Metinde Ebu Ali el-Cubbai) Mu’tasım zamanında, yanında Karmâti topluluğuyla birlikte çölde hacıların üzerine hücum etmiş ve elli bine yakın Müslümanı öldürmüştür. Sonra Mekke’ye hücum ederek Hacer-i Esved’i alıp Lahsa’ya götürmüş, onu bir çöplüğe atmıştır. Bu mezbeleliğe abdest bozan herkes basur hastalığına tutulmuştur. Sonra Hacer-i Esved’i Mekke’ye iade etmiştir. Halife Mu’tasım onun ve Karmâti olan Lahsalılar’ın üzerine yürümek istediye de bu mümkün olmamıştır.²⁰¹

1.2.2. Karmatilerin Bazı Görüşleri ve Rafizilik

Pezdevî’ye göre Karmatilerin bütün sözleri tevzir ve aldatmadır. Onlar “her sözün bir içi bir de dışı var olduğunu, bânın ilmini bildiklerini ve felsefeden anladıklarını iddia ederler. et-Tîn suresinin başındaki “Tîn” ile Hz. Ali, “Zeytun” ile Hz. Hasan, “Tûrisina” ile Hz. Hüseyin ve “Haze’l-Beledi’l-Emîn” ile de Muhammed b. Ali’nin kastedildiğini söyleyerek Allah’ın Kelamı’nı gerekmediği şekilde tefsir ederler. “La İlahe İllallah Muhammedun-Resulullah” derler ama bununla Hz. Ali ve onun evladından yedi imamı kastederler, zira tevhid cümlesinde yedi kelimenin var olduğunu ileri sürerler.

Râvâfız rafzında derinleştikçe Karmâti olacağını ve Rafiziliğin sonuçta varacakları noktanın Karmâtilik olduğunu söyleyen Pezdevî, bidatçının şerhinden Allah’a sığınır.²⁰²

200 Pezdevî, *Usul*, s. 262.

201 Pezdevî, *Usul*, s. 246.

202 Pezdevî, *Usul*, s. 248, 225.

Pezdevî, Karmâtiler'in Mâturîdî', Eş'arî²⁰³ ve Ka'bî gibi Ehl-i Kible'den kişilerin Makâlât kitaplarında bidat ehlinden kabul edildiğini, onların kendilerini Şiî olarak nitelediklerini belirtmektedir. Şiîlerin kendilerini Hz. Ali taraftarları olduklarını ileri sürmelerinin aksine Hz. Ali'nin onlardan uzak olduğunu ve bunların bidat ehli mezhepler olduklarını ifade etmektedir.²⁰⁴

Karmatilerin kökenlerinin Mecusiliğe dayandığını ifade eden Pezdevî, İslam içi kabul edilmeyen Dehriye gibi fırkalar ile olan benzerliklerinden, tarihsel gelişimi, fikirleri ve gizli ve aldatmaya dayalı bir metodla çalıştıklarından bahsederek eleştirmektedir.

1.3. Nesefî ve Karâmita

Nesefî Karmâtiler'den detaylı bilgi vermeden bahsetmektedir. Onların, Müşebbihe'nin, Cehm b. Safvan'ın, ileri gelen filozofların çoğunluğuyla aynı görüşte, teşbihe düşmemek için Yüce Allah hakkında şey ismini kullanmaktan²⁰⁵, O'na Hayy, Kadîr, Âlim, Semi' ve Basîr isimlerini vermekten kaçındıklarını ve bu görüşlerinin yanlış olduğundan bahsetmektedir.²⁰⁶

2. Mâturîdiyyenin Kaynaklarında Zikredilen Diğer Rafizî Fırkalar

2.1. Cârudiyye

Nesefî, Ravafız'dan ve Zeydiyye'den kabul ettiği Cârudiyye'nin²⁰⁷ Hz. Ali hakkındaki fikirlerini değerlendirmektedir. Hz. Peygamber'in Ali'yi isim vermeden, vasif olarak tavsif ederek halife tayin ettiğine, ondan sonra hilafetin Ali'nin oğlu Hasan ve Hüseyin'e, sonra da onların her ikisinin çocuklarına miras kaldığını, fakat onlardan kim kılıcıyla ortaya çıkarak Rabbinin yoluna çağırır, âlim ve sâlih birisi de olursa onun imam olacağını²⁰⁸, Hz. Ali'nin bütün sahabeden üstün olduğunu savunduklarını ve Hz. Ebu Bekir'i tekfir ettiklerini²⁰⁹ belirtmekte ve eleştirmektedir.

2.2. Cerîriyye

Nesefî, Zeydiyye'nin reislerinden Süleyman b. Cerîr'in ashâbı olarak tanımladığı Cerîriyye'nin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in imametini kabul

203 Eş'arî, Karmatileri Rafizilerin on sekizinci fırkası olarak saymaktadır; bkz., *Makâlât*, I/100-101.

204 Pezdevî, *Usul*, s. 249.

205 Nesefî, *et-Temhîd*, s. 151.

206 Nesefî, *et-Temhîd*, s. 154.

207 Nesefî, *Tabsîre*, II/447, 514. Krş, Kummî, Kitâbu'l-Makâlâti'l-Firâk, s. 18, 158.

208 Nesefî, *Tabsîre*, II/447. Krş., Eş'arî, Zeydiyye'nin birinci fırkası olarak zikreder ve Cârudiyye hakkında Nesefî'nin verdiği bilgilere yakın bilgiler verir. bkz., *Makâlât*, I/140-141.

209 Nesefî, *Tabsîre*, II/514. Bağdâdî, Zeydiyye'nin kollarından biri olarak kabul eder. bkz., *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 19.

ettiklerinden, Hz. Ebu Bekir'i tekfir ettiklerinden dolayı Cârudiyye'yi tekfir ettiklerinden²¹⁰ ve Hz. Ali'yi bütün sahabeden üstün tuttuklarından²¹¹ bahsetmektedir.

2.3. Cevâribiyye

Nesefî, Cevâribiyye'ye *et-Tembîd*'de, onun kurucusu Davud el-Cevâribî'ye ise *et-Tabsire*'de yer vermektedir. Cevâribiyye'nin Ravafız'dan olduğunu belirten Nesefî, onun Hişâm b. Hakem, Hişâm b. Salim el-Cavâlikî ve Râfıza'nın çoğunun Allah'ın insan suretinde olduğunu söylediklerini, hatta onlardan bazılarının O'nun saçlarının siyahının parlak ve simsiyah olduğu görüşünde olduklarını belirtmektedir.²¹² Bir başka konuda ise Cevâribiyye'nin âlemi yaratanın bileşik olup parçalara ve cüzlere ayrılabilceğini savunduğunu bu konu da Yahudiler, Cevâlikîyye, Hişâmiyye gibi Râfızîler'in çoğu ve Hanbelîler ile aynı görüşte olduğunu söylemektedir.²¹³

Lâmişî'de Cevâribiyye'yi, Râfızadan kabul etmekte ve Yüce Allah'ın diğer cisimler gibi müterâkib, ve mutebâ'iz olduğu görüşünü savundukları ve bu konuda Yahudilerle hem fikir olduklarından bahsetmektedir.²¹⁴

2.4. Cevâlikîyye

Nesefî, Cevâlikîyye'yi de Cevâribiyye ile beraber kullanmaktadır. Mezhep ismi olarak *et-Tembîd*'de, onun kurucusu olarak kabul edilen Hişâm b. Salim el-Cavâlikî'den ise *et-Tabsire*'de bahsetmektedir. Cevâlikîyye'nin Ravafız'dan olduğunu belirten Nesefî, Cevâribiyye'de bahsedildiği şekliyle onun, Hişâm b. Hakem, Davud el-Cevâribî ve Râfıza'nın çoğunun Allah'ın insan suretinde olduğunu söylediklerini hatta onlardan bazılarının O'nun saçlarının simsiyah olduğu görüşünde olduklarını belirtmektedir.²¹⁵ Nesefî, Cevâlikîyye'nin âlemi yaratanın bileşik olup parçalara ve cüzlere ayrılabilceğini savunduğunu, bu konu da Yahudiler, Cevâribiyye, Hişâmiyye gibi Râfızîler'in çoğu ve Hanbelîler ile aynı görüşte olduğunu²¹⁶ söylemektedir.

210 Nesefî, *Tabsire*, II/514.

211 Nesefî, *Tabsire*, II/514. Krş., Eş'ari, *Makâlât*, I/143; Bağdâdî, Zeydiyye'nin kollarından biri olarak kabul eder ve Nesefî'nin verdiği bilgilere yakın bilgiler zikreder. bkz., *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 19, 28.

212 Nesefî, *Tabsire*, I/158. Eş'ari, Cevâribî'nin benzer fikirlerini zikretmekle birlikte onu Mürcie içerisinde saymaktadır. *Makâlât*, I/233.

213 Nesefî, *et-Tembîd*, s. 137.

214 Lâmişî, *et-Tembîd*, s. 56-57, 61.

215 Nesefî, *Tabsire*, I/ 158; Krş., Bağdâdî ise onları İmamiyye'nin içerisinde Hişâmiyye adıyla 6. fırka olarak zikretmektedir. bkz., *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 20, 48, 51, 170; Kummî, *Kitâbu'l-Makâlâti'l-Firâk*, s. 88, 91, 225.

216 Nesefî, *et-Tembîd*, s. 137.

Lâmişî'de Cevâlikıyye'yi Cevâribıyye ile aynı görüşte ve Yahudilerin Yüce Allah'ı diğer cisimler gibi bir cisim şeklinde kabul eden görüşlerinde ittifak halinde olduklarını²¹⁷ belirtmektedir.

2.5. Yakubiyye

Neseî'nin Zeydiyye'den kabul ettiği Yakubiyye'nin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e tevella ettiklerini, onlardan teberri edenlerden ise teberi etmediklerini ve Hz. Ali'yi bütün sahabeden üstün tuttuklarından²¹⁸ bahsetmektedir.

2.6. Zirâriyye

Neseî, Zirâre b. A'yen'e tabi olduklarından kendilerine Zirâriyye denildiğini ve Râfıza'dan bir grup olduklarını belirtir ve Allah bizzat kendisini bilen, işiten ve gören olarak yaratana kadar Âlim, Semi' ve Basîr değildir²¹⁹, görüşlerini belirtir ve eleştirir.

2.7. Mübeyyiza-Nusayriyye

Sadece Pezdevî'nin eserinde Râfıza'nın gulat fırkaları içerisinde Mübeyyiza²²⁰ ve Nusayrilikten bahsedilmektedir. İkisinin aynı fikirlerine yer verilmektedir. Onlar, ilahlığın Hz. Ali'ye inmiş olduğuna, ondan sonrada ulûhiyetin çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına geçmiş olduğuna inanmaktadırlar. Dinsiz Beyan b. Sem'an'ın aynı görüşleri savunduğunu söyleyen²²¹, Pezdevî'ye göre bütün bunlar yalan ve uydurmadır.

Sonuç

Mâturîdiyye'nin temel kaynaklarında Râfıza, kolları ve temel fikirleri hakkındaki bilgilerin ele alındığı çalışmamızda İmam Mâturîdî'nin eserlerinde Hz. Ali ve imamet merkezli meselelerde Râfıza ve Karâmita'nın görüşlerine yer verilmesine karşın, sonraki dönemlerde konulardaki çeşitlenmeye paralel olarak fırka sayılarında da artış söz konusudur. Temel kaynaklarda Râfıza/Şia/

217 Lâmişî, *et-Tembîd*, s. 56-57, 61.

218 Neseî, *Tabsîre*, II/ 514, Eş'ari Ya'kubiyye'yi Zeydiyye'nin altıncı fırkası olarak görmektedir. *Makâlât*, I/145; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 28-29.. Kummî ise Neseî'nin verdiği bilgilerin benzerini vermektedir. *Kitabu'l-Makâlât'l-Fırak*, s. 202.

219 Neseî, *Tabsîre*, I/ 253. Eş'ari, Zirariyye'yi Rafıza'nın 21. fırkası içerisinde değerlendirmektedir; *Makâlât*, I/102-103; Bağdâdî ise onları İmamiyye'nin içerisinde 12. fırka olarak zikretmektedir. bkz., *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 20, 52, 172.

220 Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* isimli eserinde, Mübeyyiza'yı, İslam'a mensup olmadıkları halde İslam'a nispet edilen fırkalar içerisinde müstakil bir fırka halinde değil de diğer fırkalar arasında zikremekte (s. 200), zinayı helal saydıklarını (s. 273) ve tenasühe inandıklarını, (s. 282), belirtmektedir.

221 Pezdevî, *Usul*, s. 254.

İmamiyye'nin alt kolları içerisinde kabul edilen fırkaların, Râfıza ile bazen bağlantısı kurularak bazen de ileri gelenlerinin fikirleriyle ele alındığı görülmektedir. Mâturîdîliğin Râfıza ile ilintisini kurarak ele aldığı başlıca fırkalar arasında Şia, İmamiyye, Caferiyye, Zeydiyye, Hişâmiyye, Karâmita, Cârûdiyye, Cerîriyye, Cevâribiyye, Cevâlikiyye, Yakubiyye, Zirâriyye bulunmaktadır. Kaynaklarda Râfıza/Şia mezhepleri içerisinde yer alan ancak Mâturîdîlik kaynaklarında böyle bir ilintileme yapılmadan Mubeyyiza ve Nusayrilikten de bahsedilmektedir.

Mâturîdîyye'de Râfıza/Ravâfız, şemsiye bir kavram olarak kullanılmakta ve diğerleri onun alt kolları olarak ele alınmaktadır. Temel kanaat olarak 73 Fırka Hadis'i eksenli bir yaklaşımla, sapık fırkalar kapsamında değerlendirilmektedirler. Râfîzî olarak addedilen fırkalar arasındaki benzerlikler ve farklılıklara da dikkat çekilmekte ve tanımlama ve isimlendirmelerde zaman zaman yeterli netliğin sağlanmadığı görülmektedir.

Mâturîdîyye kaynaklarında, Râfîzî fikirleri eleştirmek ve onlardan kendilerini muhafazaya yönelik bir çaba görülmekte ve sapık, hatta İslam dışı kabul edilen fırkalar ve dinler ile olan benzerlik ve bağlantılarından bahsedilerek eleştirmektedirler.

Sonuç olarak Mâturîdîliğin fikirlerinin şekillenmesinde ve kullandığı üslubun oluşumunda önemli olduğu görülen Rafîzîlik ve bunun gibi diğer fırkalarında ele alınarak incelenmesi Mâturîdîliğin daha iyi anlaşılmasına önemli katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Ak, Ahmet, *Büyük Türk Alimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, İstanbul, 2008.

Ak, Ahmet, *Selçuklular Döneminde Mâturîdîlik*, Yayınevi Yay., I. Baskı, Ankara, 2009.

Avcu, Ali, "Karmâtiler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyat ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10 (3), 2010.

Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkâhir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fırlı, TDV. Yay., I. Baskı, Ankara, 1991.

Benli, Yusuf, "Râfıza Adlandırmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler", *Hikmet Yurdu*, Yıl: 1, S.1, Ocak, 2008.

Büyükkara, Mehmet Ali, "Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler", *İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Meselesi 1*, I. Basım, Ensar Nşr., İstanbul, 2005.

Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *Kitabu'l-Osmaniyye*, tahk., Abdusselam Muhammed Harun, I. Baskı, Beyrut, 1411/1991.

Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhab Tâcu'l-Lügati ve Sıhabı'l-Arabiyye*, tahk., Ahmed Abdulgafur Attar, Daru'l-İlm Lilmelayîn, 4. Baskı, 1990, Beyrut- Lübnan.

Doğan, Yahya, *Râfıza Kavramı ve Rafizilik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE. Ankara, 2000.

Kuleyni, *Usulu'l-Kâfi*, Tahran, 1375.

Eş'ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtul-İslamiyyin ve İhtilâfi'l-Musallîn*, tahk., Muhammed Muhyiddin Abdu'l-Hamîd, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1416/1995.

Râzî, Fahreddin, *İtikadâtul-Firaki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin*, Kahire, 1356/1938.

Firuzabâdî Eş-Şirâzî, *el-Kâmus el-Muhît*, Mısır, trs.

Furât b. İbrahim el-Kûfî, *Tefsîr*, Neced, 1354.

Hayyat, Ebu'Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman el-Mutezilî, *Kitabu'l-İntisâr ve'r-Red ala Ravendiyye'l-Mülhid*, tahk., A. Nasri Nader, Beyrut, 1957.

İbn Abd Rabbihi, *el-Ikdu'l-Ferid*, Kahire, 1948.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takiyuddin Ahmed b. Amdu'l-Halim, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi's-Şi'ati'l-Kaderiyye*, tahk., Muhammed Reşâd Salim, I. Baskı, 1406/1986.

İbn-i Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Daru'l-Hadis, Kahire, 1423/2003.

Kadı Abdu'l-Cebbar, *Firak ve Tabakati'l-Mutezile*, tahk., Ali Sami En-Neşşâr-Usameddin Muhammed Ali, Dâru'l-Matbûati'l-Câmiiyye, 1972.

Kazmi, Syed Jazib Reza, *Tafseer e Masoomen*, Translate: Syed Jazib Reza Kazmi, Lahore, Pakistan, 2012.

Kılıçbay, Mehmet Ali, "Bir "Tarih Okuma" Tarzı Olarak Gelenek", *Doğu-Batı*, Yıl: I, Sayı: III, 1998.

Koçoğlu, Kıyasettin, *Mâturîdî'nin Mutezilî'ye Bakışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ank., 2005.

Kohlberg, Etan, "İmâmiyye Şiasî Geleneğinde Rafizî Terimi", çev., Halil İbrahim Bulut, *Kelam Araştırmaları* 2:2 (2004).

Kummî, Said b. Abdullah Ebi Halef el-Eş'ârî (301/913), *Kitabu'l-Makâlât ve'l-Firâk*, nşr., Muhammed Cevâd Meşkur, Tahran, 1341/1963.

Kummi-Nevbahtî, *Şii Firkalar Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Firak Fıraku's-Şia*, çev., H. Onat-S. Hizmetli-S. Kutlu- R. Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, 2004.

Kutlu, Sönmez, "İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu", *İslami İlimlerde Metodoloji (Usul) Meselesi 1*, I. Basım, Ensar Nşr., İstanbul, 2005.

Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yay., İst., 2008.

Lâmişî, Ebu's-Senâ Mahmud b. Zeyd, el-Hanefî, el-Mâturîdî, *Kitabu't-Tembîd, li Kavâidi't-Tevhîd*, tahk., Abdulmecid et-Türkî, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1995, Beyrut.

Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkindî, *Tevvilât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiyye No: 30.

- _____, *Tevlât*, Topkapı Sarayı, Medine, Kısmı, No: 179.
- _____, *Kitâbu't-Tevhîd*, Yay. Haz. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu-Dr. Muhammed Aruçi, İSAM Yay, Ankara, 2003.
- _____, *Tevlât-ı Ehli's-Sünne*, Thk. Muhammed Müstafizurrahman, tsh., Câsim Muhammed el-Cubûrî, Matbaâtu'l-İrşâd, Bağdat, 1983.
- Nâsî el-Ekber, Ebu'l-Abbas Abdullah b. Şirşir el-Enbârî (293/906), *Mesaliu'l-İmâme Usulu'n-Nihaye*, Beyrut, tahk., Yusuf Fanis?, 1971.
- Nesefî, Ebu Muin, En-Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, trc., Ramazan Biçer, Gelenek Yay., 2010.
- Nesefî, Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed, *Bahru'l-Kelam*, Talik, Veliyuddîn Muhammed Salih el-Farfûr, Mektebetü Daru'l-Farfûr, II. Baskı, 1421/2000
- _____, *Tabsiretü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, tahk., Hüseyin Atay, II. Baskı, C. I. Ankara, 2004.
- _____, *Tabsiretü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, tahk., Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, C.II. Ankara, 2003.
- _____, *Kitabu't-Tevhid li Kavâidi't-Tevhid*, Dirase ve tahk., Habibullah Hasan Ahmed, el-Cezeri, el-Bedersin, 1406/1986.
- Nevbahîrî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa, (300/912), *Kitab-ı Firakuş-Şia*, İstanbul, 1931.
- Nisâbü'rî, Ebu Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek alâs-Sahibayn*, Dâru'l-Marife, Beyrut, Lübnan, trs.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Hadisi*, Rağbet Yay., İstanbul., 2010.
- Pezdevî, İmam Ebu'l-Yusr, *Usuli'd-Din*, tahk., Dr. Hans Peter Lins, Kahire, 1424/2003.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahâtu's-Südur ve Ayâtu's-Sürur*, çev., Ahmet Ateş, Ankara, 1973.
- Sâbûnî, Nureddîn, *Mâturidîyye Akaidi*, trc., Bekir Topaloğlu, 5. Baskı, DİB Yay., Ankara, 1995.
- Sofuoğlu, Cemal, "Şia'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri" *AÜİF Dergisi*, c. 24.
- Şehristani, *Milel ve Nihal*, çev., Mustafa Öz, Litara Yay., İstanbul, 2008.
- Şeybe, Abdulkadir, *Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri*, çev., Osman Cilacı, İstanbul, 1995.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk*, Kahire, 1939.
- Tirmîzî, İsa b. Muhammed b. İsa b. Sevrâ, *el-Camiu's-Sahih*, II. Baskı, 1975.
- Zencânî, Mahmud b. Ahmed, *Tehzib es-Sıhab*, tahk., Abdusselam Muhammed Harun-Ahmed Abdulgafur Attar, Mısır, trs.